19. Yüzyıl Rus Oryantalizminde Şarklı Bir Müsteşrik: Konstantin M. Bazili'nin İstanbul İzlenimleri

Özhan Kapıcı

Hacettepe Üniversitesi

Giriş

Rusya'da şarkiyatçılığın doğuşu ve gelişimi, imparatorluğun genişlemesiyle beraber otokrasinin temsilcileri tarafından başlatılıp desteklenmesine borçluydu. 19. yüzyıl Çarlık Rusyası'nda şark çalışmaları, dış politika ile kaçınılmaz bir şekilde bağlantılı olmasının yanında, sınırları dâhiline giren topraklarda yaşayan Müslümanlara yönelik yönetim pratiğiyle gittikçe daha fazla iç içe geçecek uzmanlaşmış bir kurumsallaşmayı beraberinde getirdi. 1801'de Çar Pavel, her ne kadar sonuçsuz bir teşebbüs olarak kalsa da ordusuna Hindistan'a saldırı emrini verdiğinde, Rusya'nın kaderinin yalnızca Batı'da değil aynı zamanda Doğu'da da çizileceği kesinleşmişti. Modern oryantalizminin doğuşunda tarihî mihenk taşı olarak gösterilen Mısır'ın Fransız devrim orduları tarafından işgalinin hemen arifesinde, 1797'de Çar Pavel Hariciye bünyesinde Asya meseleleriyle iştigal edecek bir

masanın kurulması talimâtını vermişti.[1] Fransız ihtilâl savaşlarının yol açtığı küresel kaos döneminde tatbik edilemeyen bu talimat, selefi I. Aleksandr döneminde hayata geçirilecek bir "Oryantal Rönesans" döneminin kapılarını aralayacaktır. Avrupa fikir tarihinde romantizm dönemine takaddüm eden bu yıllarda Rusya'da yaşanan bu oryantal rönesans dönemi, 1820'lerin başından başlayarak kurumsallaşan ve 'kozmopolit' bir hüviyet kazanan "orientoloji" disiplinine sahne oldu.[2] Rusya'da şark çalışmalarını öncelikle Alman ve Fransız oryantalistler başlattı; devam eden süreçte de kritik roller üstlendiler. 1819 Hariciye Nezareti Asya Dairesi'nin teşekkülünde, modern oryantalizminin öncülerinden Silvestre de Sacy'nin talebeleri Fransız J. F. Demange ve F. B. Charmois; 1817'de Asya Müzesi'nin kuruluşunda ise Alman Christian Fraehn rol aldılar. 1820'lerin sonundan itibaren Leh kökenli Osip İvanoviç Senkovskiy, 1840'larda ise Azerbaycan Türklerinden Mirza Kazembeg Rusya'daki oryantal rönesansı tamamlayan isimler oldu. I. Aleksandr ve I. Nikolay dönemlerinde Bilimler Akademisi ve Halk Maarif Nezaretini idare eden, henüz Paris elçiliğindeki görevi esnasında bir *Projet d'un Académie Asiatique* kaleme alan Sergey Semyonoviç Uvarov (1786-1855)'un öncülüğünde yürütülen "bilimsel fetih"te Rusya, kendi "ulusal şarkiyatçılığı"nı kurarken Avrupa'dan ve başka gayri Rus unsurlardan beslenmeyi ihmâl etmedi.[3] Uvarov, Dekabrist ayaklanması sonrasında I. Nikolay'ın dönemi resmî ideolojisinin felsefesinin de başlıca mimarlarındandı. Ortodoksi, otokrasi ve milliyetin ayrılmaz bütünlüğünü, Rusya'nın tarihî özgünlüğünün ve bütünlüğünün muhafazasının sağlanmasının koşulu olarak öne sürmüş, Avrupa için iyi olan her şeyin Rusya için yıkıcı olacağı görüşü böylelikle ortaya çıkmıştır.[4]

1 Kalpana Sahni, *Crucifying the Orient: Russian Orientalism and the Colonization of Caucasus and Central Asia,* Bangkok: White Orchid Press, s. 18

2 Daha detaylı bilgi ve güncel bir çalışma için bkz. David Schimmelpennick van der Oye, *Russian Orientalism: Asia in the Russian Mind from Peter the Great to the Emigration,* New Haven: Yale University Press, 2010, s. 60 vd.

3 Ayrıntılı bilgi için bkz. Lorraine de Meaux, *La Russie et la tentation de l'Orient*, Fayard: Paris, 2010, s. 103.

4 S.İ. Romanovskiy, *Neterpenie mısli ili istoriçeskiy portret radikalnoy russkoy intelligentsii,* St. Petersburg: İzdatelstvo Sankt-Peterburgskogo Universiteta, 2000, *s.* 138-139.

Bir Diplomat-Şarkiyatçının Meslekî Kariyerinin ve Entelektüel Kimliğinin Profili

Konstantin Mihayloviç Bazili'nin içine doğduğu I. Nikolay dönemi resmî milliyetçiliği içinde 19. yüzyılın ilk yarısında Rusya'da "ulusal oryantalizm"in kozmopolit bir karakteristiği olduğunu ileri sürmek mümkündür. Moskova'da Ermeni Lazarev Şark Dilleri Enstitüsü'nde Ermenilerin oryantalist çalışmalara verdiği malî ve manevî destek, Kazan'da yerli Müslümanların sunduğu katkı, St. Petersburg'da Alman ve Fransız âlimlerin öncülüğünde başlatılan kurumsallaşma süreci, Rus oryantalizmine kozmopolit bir karakter kazandırdı. Bayronculuk çağına denk gelen Kafkasya savaşları ile Osmanlı-İran-Rus savaşları döneminde Şarkiyatçılığın başlıca edebî türü olan seyahat edebiyatı canlandı.[5] 1820'lerdeki Yunan ayaklanması, Romantizm ile Hellenizmin kesişme noktasında, zaman zaman devlet politikalarıyla ikileme de neden olacak bir kamusal heyecan yarattı ve oryantalist edebiyat, 'Bizans mirasını da' içerecek şekilde genişledi.[6] Doğu Hristiyanlığına yönelik amatör heyecanlar, profesyonel araştırmalara evrildi. Bütün bu karmaşık süreçlerin yarattığı romantik oryantalizmin ilginç simalarından birisi de Osmanlı Rumlarından Konstantin Mihayloviç Bazili olacaktı.

Konstantin Mihayloviç Bazili, 19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap coğrafyasında, özellikle Suriye ve Filistin tarihi üzerine çalışan tarihçilerin yakından tanıdığı bir diplomat-şarkiyatçıdır. Kırım Harbi öncesinde Rusya'nın en kritik diplomatik misyonunu; Suriye Başkonsolosluğunu idare eden Bazili, 1850'lerdeki Şark krizinde St. Petersburg'un diplomatik ve askerî karar alma sürecinde önemli rollerden birini üstlendi. Kırım Savaşı sırasında ise Memleketeyn'de tam yetkili komiser olarak görev yapacak, daha sonra da imparatorluk mekanizmasında hususî müşavirlik dâhil çeşitli unvanlara mâlik olacaktır. Diğer yandan 19. yüzyılın ilk yarısında Rusya'da Osmanlı İmparatorluğu ve genç Yunanistan'a ilişkin kaleme aldığı çalışmalarıyla

5 Bunun için bkz. Susan Layton, *Russian Literature and Empire: Conquest of the Caucasus from Pushkin to Tolstoy,* Cambridge: Cambridge University Press, 1994, s. 24.

6 Bu konuda ise bkz. Theophilus C. Prousis, *Russian Society and the Greek Revolution*, DeKalb: Nothern Illinois University Press, 1994, s. 3-25; 105-134.

da tanınmıştı. Özellikle İstanbul üzerine kaleme aldığı eserleri, edebiyat çevrelerinde büyük bir ilgi uyandırdı ve dönemin en önemli edebiyat eleştirmelerinden Vissarion Belinskiy, bu eserler için

> "Şüphesiz başlıca üstünlükleri bir an bile gevşemeksizin ilgiyle okunmalarıydı. O bize neredeyse hiç yeni yahut bilinmeyen bir şey sunmuyor fakat bir tanık olarak eskiyi yeni yapıyor… kitabında kuru bir iskelet değil fakat hâlâ fanatizminin, cahilliğinin, barbarca yapısının sönüklüğüyle birlikte canlı bir şekilde parlayan Türkiye'yi; eski ile yeninin mücadelesini ve nihayetinde Bazili'nin kendi açısından baktığı harika Mahmud'un reformlarına karşı önyargıyı görüyoruz."

Nikolai Gogol ise Bazili'nin Suriye ve Filistin üzerine kitabıyla ilgili 1848'de (Gogol Bazili'nin sınıf arkadaşıymış) şu değerlendirmeyi yapacaktır: "Bazili, Avrupa'ya Doğu'yu mevcut hâliyle gösteriyor… Bilgi derin, ilgi güçlü. Ben okuyucuya bölgenin ruhunu öğreten böylesine başka bir kitap bilmiyorum."[7] Yirmi beşin üzerinde çalışması olan Bazili'nin biyografisi hakkındaki detaylara, 19. yüzyılın sonunda kaleme alınmış bazı nekrologlar yanında Osmanlı hâkimiyetinde Arap coğrafyası, Doğu Hristiyanlığı ve Doğu Akdeniz üzerine çalışan Rus ve Yunan tarihçilerin eserlerinden ulaşmak mümkündür.[8]

3 Şubat 1809'da İstanbul'da nispeten varlıklı bir Rum ailede dünyaya gelen Bazili'nin çocukluğu Osmanlı payitahtında geçti. Bazili ailesi, Yunan Aydınlanmasında ve Yunanlılar arasındaki erken siyasi hareketlerde rol oynayan, Arnavutluk Rumlarından bir aileydi.[9] Dede Vasiliy Bazili'nin 1770'deki Yunan ayaklanmasına katıldığı gibi, Amiral

7 Belinskiy ve Gogol'den alıntılar için bkz. B. M. Dantsig, *Russkie puteşestvenniki na Blijnem Vostoke*, Moskova: Mısl, 1965, s. 142.

8 Genel olarak Bazili'nin biyografileri hakkında bkz. İ.Halçinski, N.Gerbel, "K.M.Bazili", *Gimnaziya Vısşih Nauk i Litsey Knyazya Bezborodko,* St. Petersburg, 1881; ss.326-336; İ.M.Smilyanskaya, "Predislovie", *K.M.Bazili: Siriya i Palestina pod turetskim pravitelstvom*, Mostı Kulturı, Moskova 2007, ss.7-28; Daha detaylı bir biyografisine şu doktora tezinden ulaşmak mümkündür; James Alan Tabor, *In the Service of Russian Tsar: The Life and Work of Konstantin Mikhailovich Bazili, 1809-1884,* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), University of Minnesota, 2003.

9 İrina M.Smilyanskaya, "K.M.Bazili – Rossiykiy diplomat i istorik Sirii", *Oçerki po istorii Russkogo vostokovedeniya,* Sbornik VI, Moskova: İzdatelstvo Vostoçnoy Literaturı, 1959, s. 53.

Aleksey Orlov'un Adalar denizine yönelik seferi sırasındaki Mora istilasına destek verdiği zikredilir; torunu ise ertesi yüzyıl kaleme alacağı Suriye ve Filistin tarihi kitabında, Rusya donanmasının Doğu Akdeniz harekâtını Rus-Arap temaslarının başlangıcı bağlamında ele alacaktı.[10] Ayaklanmanın bastırılmasından sonra Vasiliy, Macaristan'a kaçar ve bir süre orada saklanır. Ortalık yatışınca Argirokastro'ya (Ergirikasrı) geri döner ancak bu defa Makedonya'daki arazilerine Tepedelenli Ali Paşa tarafından el konulduğundan dolayı bir defa daha kaçmak zorunda kalır.[11] Bunun üzerine Viyana'ya gider ve üç çocuğu orada eğitim alır. Çocuklarından birisi, Aleksandr Bazili kendisini bilim ve kültüre adar; Yunan edebiyatında da tanınan birisi olduğu söylenmektedir. Konstantin'in babası olacak olan Mihail ise İstanbul'a gidip, oraya yerleşmeyi tercih etmiştir. Bir Rum bankerin kızıyla evlenen Mihail, bankerlik mesleğiyle iştigâl ettiği gibi, Yunan aydınlanmasının savunculuğunu da yapmıştır.[12]

1821 Yunan isyanının ilk günlerini Konstantin Mihayloviç, İstanbul'da geçirmiştir; ancak babasının ve ağabeyinin isyanla ilişkileri olduğu gerekçesiyle suçlanmaları üzerine ailesiyle birlikte İstanbul'dan ayrılmak zorunda kalacaktır; isyancıların bazıları, Bazili ailesinin sosyal yardımlarıyla eğitim gören isimler olsa gerek ki Mihail Bazili, isyanı tahrikle suçlandı ve idamına hükmedildi. Mihail'in Fener Rum Patrikhânesi ile yakın ve organik ilişkileri de onun hakkında idam cezası verilmesine neden olmuş olmalıdır; cezasından Bâbıâli'deki tanıdıkları aracılığıyla haberdar edilen Mihail, cellatlar evine ulaşmadan birkaç saat önce kaçmış ve bir süre büyük oğluyla birlikte Rusya elçiliğinde saklanmıştır. Mihail Bazili'nin İstanbul'dan kaçışını, onu eskiden beri seven ve sayan Rusya elçisi Baron Grigorii Stroganov organize etmiş, kendisi gibi idam cezasına çarptırılan büyük oğluyla

10 Tabii ki kastedilen, bu sefer esnasında Rus donanmasının Suriye ve Mısır sahillerinde Bulutkapan Ali Bey ile ilişkileridir. İ.M.Smilyanskaya-M.B.Belijev-E.B.Smilyanskaya, *Rossiya v Sredizemnomorye, Arhipelagskaya ekspeditsiya Ekaterını Velikoy,* Moskova: İndrik, 2011, s. 337-338.

11 Tepedelenli Ali Paşa'nın Ergiri'ye yönelik saldırıları ve çeşitli mülklere el koyması hakkında bkz. Hamiyet Sezer Feyzioğlu, *Bir Osmanlı Valisinin Hazin Sonu: Tepedelenli Ali Paşa İsyanı,* İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, s. 65-68.

12 Bazili'nin gimnazyumda arkadaşlarına hayatı hakkında verdiği bu bilgiler için bkz. Halçinskiy, *a.g.e.*, s. 326

birlikte, Trieste'ye kaçışını da yine Rusya elçiliği ayarlamıştır. Onbir yaşındaki Konstantin, küçük kardeşi ve annesiyle İstanbul'da kalmış, Yunan isyanının başlarında Rumlara karşı İstanbul'da ortaya çıkan infiâle tanıklık etmiştir.[13] Oğlunun da Osmanlı diplomatik temsilcisi olduğu Trieste'de iyi karşılanan Mihail Bazili, kendisine hava değişimi tavsiye eden Türk arkadaşlarının da tavsiyesiyle, buradan akrabalarının yaşadığı Odessa'ya geçecek ve karısı ile diğer çocuklarını da kısa bir süre sonra yanına aldıracaktır.[14]

Odessa, kurucusu Çariçe II. Katerina'nın başta Osmanlı tebaasından Ortodokslar ve özellikle Yunanlılar olmak üzere yabancıları şehre davet etmesinden sonra, Bâbıâli'ye karşı meydan okuyan Yunanlıların siyasî ve kültürel hareketinin başlıca merkezlerinden biri hâline gelmişti.[15] 19. yüzyılın ilk yarısı, Rusya bürokrasisinde Yunanlıların etkinliğinin gittikçe arttığı bir dönemdi.[16] Türkiye'deki mülkleri müsadere edilen ve gelir kaynaklarından mahrum kalan Bazili ailesi, Rusya'ya sığınan Rumlara St. Petersburg hükûmetinin verdiği emekli maaşıyla geçinmeye başlayacaktır. Konstantin böylelikle Rusya ile Odessa'da tanışır. İstanbul'da babasının evinde başlamış olduğu eğitimini, Nejin'de diasporadaki Yunanlıların çocukların da eğitim aldığı gimnazyumda devam ettirir. Yunan tarihinin klasik kaynaklarıyla henüz çocukken tanışmış ve Fransızca'yı çocukken öğrenmeye başlamış

13 Bkz., Halçinskiy, s. 327. Bazili'nin Osmanlı-Rus Yunan savaşında ölecek olan diğer oğlu bu dönemde Trieste'de Osmanlı temsilciliği görevini yapmaktaydı.

14 Konstantin, İstanbul'dan tütün yüklü bir gemide balyaların arasındaki gizli bir bölmede ailesiyle birlikte kaçış öyküsünü daha sonra gimnayzumdaki arkadaşlarına anlatacaktır. Diğer yandan İstanbul üzerine kaleme alacağı eserlerinde de bu erken hatıraların izlerine rastlamak mümkün olacaktır; Halçinskiy, *a.y.*

15 Odessa'daki Rum mevcudiyetinin daha detaylı bir analizi için bkz. Vassilis Kardasis, *Diaspora Merchants in the Black Sea: The Greeks in Southern Russia, 1775-1861,* Lanham: Lexington Books, 2001, s. 53 vd. Odessa'nın Osmanlı Ortodokslarının kolonizasyonuna açılışı hakkında ayrıca bkz. Patricia Herlihy, *Odessa: A History 1794-1914,* Massachusetts: Harvard University Press 1991, s. 27.

16 Bu konuda ise genel olarak bkz. Ioannis Nikolopulos, *Greki i Rossiya: XVII-XX vv. (Sbornik statey),* Aleteya: St. Petersburg, 2007, ss.98-105; 108-119; Yu.D.Pryahin, *Greki v istorii Rossii, XVIII-XIX vekov,* Aleteya: St. Petersburg, 2008, s. 83 vd.

olmasına karşın, hiç Rusça bilmiyordu. Hetaryacı Gennandi'den Yunan edebiyatı dersleri aldıktan sonra, Graf Kuşelev-Bezborodko'nun teveccühüyle gimnazyuma devam eder. Rusça bilmemesi, Rusya'daki eğitiminin ilk safhasını onun için zorlu hâle getirmiştir.[17]

Odessa 19. yüzyıl başında Karadeniz'deki başlıca kozmopolit şehirdi ve şehirde yaşayan Ermeniler, Almanlar, Katolikler, Yahudiler ve Yunanlıların kendi gimnazyumları bulunmaktaydı.[18] Beşerî bilimler merkezli eğitim veren gimnazyumunların asıl işlevleri, kolonizasyon sürecinden geçen Rusya devletine memur yetiştirmekti. Nejin'deki Bezborodko gimnazyumu, öncelikle yoksul çocuklara bir gelecek vaad etmekteydi. Nitekim servetlerini İstanbul'da bırakmak zorunda kalan Bazili ailesinin Odessa'da mâlî durumu pek de iyi değildi. Bazili'nin Rusça konusunda zorluk çektiği söylenir; hatta uzun bir süre sonra dahi pek konuşmamayı tercih eder. En yakın arkadaşlarıyla Fransızca konuşurdu. Ancak birkaç yıl sonra özellikle Volinskiy isimli bir papazdan aldığı Rusça derslerinden sonra Rusça konuşması, sınıf arkadaşlarını oldukça etkileyecektir. 1827'de Bezborodko gimnazyumundan mezun olduğunda, Gogol dâhil olmak üzere gelecekte fikir ve bürokratik hayatında etkili olacak birçok Rus entelektüeli ile dostluk geliştirmiştir.[19]

Bazili'nin entelektüel ve siyasî havsalasının oluştuğu bu dönem, Rusya'da 26 Aralık 1825'teki Dekabrist ayaklanmasının yankılarının devam ettiği yıllardı. 18. Yüzyıl Fransız aydınlanmasının öncülerinin eserleriyle bu yıllarda tanışması, bu nedenle bir tesadüf olarak görülmemelidir. Üstelik gimnazyumdaki okul arkadaşları arasında Gogol, şâir Yevhen Grebenka, vasily I. Lyubiç-Romanoviç, hukuk profesörü P. G. Redkin ve diplomat olacak Halçinskiy gibi birçok mühim isimle birlikte eğitimini sürdürmüştür. Edebiyat ve tiyatroya merakı bu yıllarda gittikçe artmıştır; zaten daha sonra İstanbul izlenimlerini yansıttığı eserleri de edebî yönden de güçlü eserler olacaktır. Gogol, en iyi arkadaşı gösterilir ancak sık sık kavga etmektedirler zira her ikisi de hırslı gençlerdir. Beraber *Severnaya Zarya* (Kuzey Şafağı) adlı bir süreli yayın çıkarmışlardır. Belletristik yani kurgusal

17 Halçinskiy, s. 328; Tabor, *a.g.e.*, s. 5-6.

18 Kardasis, *a.g.e.*, s. 47.

19 Bazili'nin Rusya'daki eğitim hayatının detayları hakkında bkz. Tabor, s. 6-8.

edebiyat ve edebiyat eleştirisi ile bu dergi sayesinde hemhâl olmuş, bu süreçte de Rus edebiyatına gittikçe vâkıf hâle gelmiştir. Kısaca Bazili Nejin'de canlı bir kültürel ve edebî muhite dâhil olmuştur. Kendisini artık bir Rusyalı olarak hissediyordu. Tarih de bu yıllarda hayatına girmiştir; gimnazyumun bir tarih topluluğu vardır ve dünya tarihi hakkında yazılar kabul ederdi. Bazili'nin bu topluluk için Mısırlılar, Asurlar, Persler ve Yunanlıların tarihi hakkında bazı yazılar kaleme aldığı bilinir. Dolayısıyla İstanbul üzerine kaleme aldığı eserlerinde zaman zaman kadim uygarlıkların ve tabii ki Bizans'ın tarihlerinden fragmanlar, şehrin anlatımı sırasında okuyucunun karşısına çıkacaktır. 1827'de gimnazyumun Müdürü olan ve kendisinin eğitimine büyük ilgi gösteren Orlay'ın Odessa'ya gitmesi üzerine, onun tavsiyesiyle Konstantin 1827 Temmuzu'nda Odesa'ya geçer ve Richelieu Lisesine kaydolmuştur.[20]

Odesa'daki Yunan ticaret gimnazyumunda dil ve edebiyat dersleri vererek hayatını kazanan Bazili, 1830'da liseyi tamamladı. Richelieu Lisesi'nin bölgenin Osmanlı İmparatorluğu ile mevcut olan ticarî ilişkilerine istinaden açılan Şark Dilleri Enstitüsü dolayısıyla, Bazili'nin mezuniyetinden sonra Ukrayna bölgesinde bulunan şarkiyat kurumlarından biri hâline geleceğini de ayrıca belirtmek gerekir.[21] Bazili devlet görevine girip girmemekte de kararsızdı ve bu konuda kamuya açılan sınavları beklerken, Doğu'ya seyahat etmeye karar verdi.[22] "Şark'ın ve benim şahsî kaderlerimiz, bana yeni bir vatan verdi, o da Rusya'dır"[23] diyen Bazili'nin seyahatinin amacı ise ailesinin geçmişi ve kendi geçmişini İstanbul ve Yunanistan'da bulmaktı.

1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Yakın Şark'ta Rus nüfuzu artmış, dolayısıyla Bazili için de bir Yakın Şark seyahati için şartlar elverişli hâle gelmişti. 1828-1829 Savaşından sonra Yakın Şark'ta siyasî ve askerî panorama keskin bir şekilde değişmişti: Yunanistan

20 Bu bilgiler için bkz. Halçinskiy, s. 329-330, Tabor, s. 8, Smilyanskaya, *Predislovie, s.* 10.

21 *İstoriya Oteçestvennogo Vostokovedeniya do seredinyı XIX veka,* (red.kol. Baziyatns-Kononov vd.), Nauka: Moskova, 1990, s. 115.

22 Halçinskiy, "K.M.Bazili", *Litsey Knyazya Bezborodko,* Otdel 2-oy, St. Petersburg: Tipografiya İmparatorskoy Akademii Nauk, 1859, s. 9.

23 Smilyanskaya, *Predislovie*, s. 12.

bağımsız olmuş, Bazili ailesinin yakın dostu olan Rusya hariciye eski nazırı Yohannis-Kapodistiryas, Yunanistan başkanı olmuştu. 1830 yılında Konstantin Bazili, çocukluğunun geçtiği İstanbul'u ziyaret etmeye karar verdi; bir süre İstanbul'da konaklayıp, çocukluğunun geçtiği yerleri gördükten sonra, seyahat rotasını İzmir ve Adalar Denizi (Ege) üzerinden Yunanistan olarak belirledi. Daha sonra basılacak ve *Arhipelag i Gretsiya* adını taşıyacak olan eserinin ilk cildi, bu seyahatine ayrılmıştır.[24] Yunanistan'da başvekil Kapodistriyas tarafından iyi karşılanan Bazili, genç Yunan devletinin hizmetinde çalışması için bizzat Kapodistriyas'tan gelen teklifi kabul etmemiş, bunun yerine Osmanlı topraklarına gidip, babasının mülklerini aramaya karar vermiştir.[25] Bunun üzerine Kapodistriyas, onu Doğu Akdeniz'de görev yapan Rusya askerî filosunun amirali Petr Rikord'a tavsiye etti ve Bazili, Rikord'un teklifi üzerine, Rus filosunda sekreter ve dragoman olarak işe başladı. Meslekî kariyerine Rusya'nın hizmetinde başlayan Bazili, 1833 Aralık'ından itibaren de Hâriciye Nezâreti Asya Dâiresinde, en alt kademeden memur olarak işe girmiştir.[26] Asya Dâiresi, 1819'da Hâriciye Nezâretine bağlı olarak Şark meseleleri üzerine, profesyonel diplomat-şarkiyatçıların marifetiyle ilgilenmek için kurulmuş hususî bir kurumdu ve 19. yüzyılda 'Rusya'nın şark meselesi'nde kilit kurumlardan biri hâline gelecektir. Bu noktada yüzyılın sonunda da bu dairenin başına Bazili'nin oğlu Aleksandr Bazili'nin geçeceği de vurgulanmalıdır.[27]

Amiral Rikord, 1828'de Karadeniz filosu ile müşterek olarak İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının kapatılıp, İstanbul'u ablukaya almak

24 Konstantin Mihayloviç Bazili, *Arhipelag i Gretsiya v 1830 i 183 godah*, St. Petersburg: Tipografiya N.Greça, 1834. Kitap hakkında bir değerlendirme için bkz. B.M.Dantsig, *Blijniy vostok v Russkoy Nauke i Literature,* Moskova: Nauka, 1973, s. 177-178.

25 Daha sonra da bu mülklerin satışından elde ettiği gelirle, Rusya'nın güneyinde mülk satın alacaktır. Smilyanskaya, *K.M.Bazili-Rossiyskiy diplomat*…, s. 56.

26 Smilyanskaya, *Predislovie*, s. 12.

27 Galen Blaine Ritchie, *The Asiatic Department During the Reign of Alexander II, 1855-1881,* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Columbia University, 1970, ss.75-161; 8 Şubat 1897-10 Ağustos 1900 arasında Asya Departmanı Müdürlüğünü ifâ etmiştir; *Oçerk istorii Ministerstva İnostrannıh Del, 1802-1902,* St. Petersburg, 1902, s. 5 (Ekler).

suretiyle Bâbıâli'yi barış yapmaya zorlama stratejisi çerçevesinde Baltık filosu tarafından Akdeniz'de görevlendirilmişti. Ancak İngiltere'nin karşı çıkması üzerine Çanakkale ablukasından sonra Marmara'ya giriş planı uygulanamamakla birlikte, İstanbul Boğazının Karadeniz filosu tarafından ablukaya alınması, Rusya'ya arzu ettiği sonuçları vermişti. Savaş sonrasında ise Rikord'un filosu Doğu Akdeniz ve Adalar Denizi'nde seyrü sefere devam etti ve yeni kurulan Yunanistan'da, hükûmet karşıtı hareketlerin bastırılmasında kendisine verilen çeşitli görevleri yerine getirdi.[28] 1832'de Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın ordusunun Anadolu'da ilerleyişinin durdurulmasını Bâbıâli ile askerî ittifak tesis ederek sağlayan Rusya, 1830'ların başından itibaren Osmanlı İmparatorluğu üzerinde kendine siyasî ve askerî bir nüfûz alanı yarattı. Bu ittifaka binâen Amiral Mikail P. Lazarev'in filosu İstanbul'a doğru yaklaştığında, Rusya diplomasinin başarısının getirdiği askerî nüfûz imkânlarından endişelenen Fransız ve İngilizlere ait filo da İzmir üzerinden Boğazlara doğru hareketlendi.[29] Doğu Akdeniz'den Karadeniz'e uzanan coğrafyada yaşanan bu askerî hareketlilik, aynı zamanda maceraperest seyyahlar için de fırsatlar yaratmaktaydı. 1833'te Amiral Rikord'un filosu, İstanbul'u Mısır valisinden korumak maksadıyla başlayıp Hünkâr İskelesi Antlaşması ile sonuçlanacak olan müzakerelere bağlı olarak Adalar Denizinden Boğaz'a doğru yola çıktığında, Bazili de sekreter ve dragoman olarak filoda görev yapmakta, seyahat notlarını almaya devam etmekteydi. Böylelikle 1830'da geçtiği İstanbul'a yaklaşık 3 yıl sonra yine gelmektedir. 2 Temmuz'da Çanakkale Boğazı'ndan giriş yapan Amiral Rikord'un filosunun daha sonraki görevi, Karadeniz'den gelen Amiral Lazarev'in filosuyla birlikte Boğaz kıyılarına gelecek olan Rus kara güçlerinin desteğiyle Mısır Valisine gövde gösterisi yapmaktı.[30]

28 Amiral Pyotr İvanoviç Rikord (1779-1855)'un faaliyetleri hakkında bkz. G.L.Arş, *Rossiya i borba Gretsii za osvobojdeniye ot Yekaterını II do Nikolaya I*, İndrik: Moskova, 2013, s. 189 vd., Bu yıllarda Doğu Akdeniz ve Adalar Denizindeki Rusya donanmasının ve Rikord'un filosunun operasyonlarının daha detaylı bir inceleme olması münasebetiyle bkz. V.D.Andrienko, *Do i posle Navarina*, Moskova: İzdatelstvo Act, 2002, s. 317 vd.

29 E.P.Kurdyavtseva, *Russkie na Bosfore: Rossiyskoe posolstvo v Konstantinopole v pervoy polovine XIX veka*, Nauka: Moskova, 2010, s. 242.

30 John C.K. Daly, *Russian Seapower and 'the Eastern Question' 1827-1841,* Maryland: Naval Institute Press, 1991, *s.* 101 vd.

Bu görevden sonra da Bazili, Asya Dairesi'ndeki görevi hasebiyle St. Petersburg'a gidecektir.

St. Petersburg, ona yalnızca bürokratik ve diplomatik bir kariyer vaat etmemekte, aynı zamanda kültürel ve ilmî mahfillerde entelektüel bir gelecek imkânı da yaratmaktadır. Bazili'nin dostu Gogol, bu edebî muhitin en önemli figürlerinden birisi olduğu gibi St. Petersburg, Osip İvanoviç Senkovskiy gibi şarkiyatçıların başını çektiği Rus oryantal rönesansının da önemli bir merkezidir. 1830'larda başta Senkovskiy olmak üzere Rus şarkiyatçıların Doğu'ya ve İstanbul'a ilişkin yazıları, *Vestnik Evropı*, *Russkiy Vestnik* ve Senkovskiy'nin çıkardığı *Biblioteka Dlya Çteniya* gibi çeşitli mecmuâ ve süreli yayınlarda neşredilmeye başlamıştır. St. Petersburg'da Bazili de faaliyetlerini edebiyat ve şarkiyat araştırmalarında yoğunlaştırmıştır. Doğu seyahatinin ilk kısmını anlattığı *Arhipelag i Gretsiya v 1830 i 1831; Godah*, 1834'de yayınlandı.[31] Senkovskiy, bu eseri *Biblioteka Dlya Çteniya*'da çıkan eleştirisinde yılın en iyi eseri olarak gösterdi. Bundan sonra Bazili, edebiyat çevrelerinde adını duyurdu.[32] Kitap esasında yeni kurulan Yunanistan'a ve bilhassa Kapodistriyas'ın öldürülmesiyle sonuçlanan olaylara odaklanmaktaydı. Ancak Ege adaları ve İzmir gibi yerleşim yerlerindeki gündelik hayat da Bazili'nin ilgi alanında yer almıştır.

Rus oryantalizminin ve bilhassa Rusya'da Osmanistik çalışmalarının o dönemde en önemli ismi olan Senkovskiy'den böylesine bir övgü alması, Bazili'yi cesaretlendirecektir. 1835'te *Oçerki Konstantinopolya*, ardından da 1836'da da *Bosfor i Noviye Oçerki Konstantinopolya* farklı dergilerde tefrika hâlinde yayınlanmaya başlar. İlk eser için Senkovskiy: "Gerçek şu ki yazar esasında rahat, yüzeysel bir turist, zeki bir hikâyeci, manzaraların mâhir bir ressamı; bu onun ayrılmaz bir erdemi ve hatta serbest bir yazı için dâimâ tehlikeli olan kitabın ikinci defa okunmasından sonra bile biz onları hazır bir şekilde kabulleniyoruz" diyecektir ve

31 Bu eserinin muhtevâsı ile ilgili şu esere de müracaat edilebilir; Thofanis G.Stovrou-Peter R.Weisensel, *Russian Travelers to the Christian East from the Twelfth to the Twentieth Century*, Columbus: Slavica Publishers, 1986, s. 213-214. Bu çalışması, Marmara Denizinden Ege Adalarına uzanan güzergâh üzerindeki kıyı ve adalar ile ilgili önemli bilgiler içermektedir.

32 Baron Brambeus, "Kritika", *Biblioteka dilya çteniya*, tom 8/çast 1, (1835), St. Petersburg, s. 20.

ekleyecektir: "Tavsiyemiz, yerinde yazar tarafından 'derlenen' öykülere odaklanmaktır."[33] Her üç eser de Rus edebiyat ve şarkiyat çevrelerinde büyük bir ilgi ve övgüyle karşılandı. Yalnızca *Bosfor i Novıye Oçerki Konstantinopolya*, Senkovskiy'nin eleştirilerine maruz kalacaktır:

> "Bazili'nin son eseri, şüphesiz hoş yazılmış ve önceki ikisi kadar eğlenceli. Ancak Bazili, aynı topraklarda bulunmuş olan, dâimâ ve her durumda o topraklar hakkında konuşup, onu dinlemeyen seyyahların tecrübe ettiği kadere düşme tehlikesinde! Türkiye'de veya daha doğrusu Türkiye civarından bir seyahattan sonra plansız, bağlantısız beş cilt tam olarak! Bu nihayetinde yoruyor. Yazılar evet yazılar: eğer çiziktirmeyi durdursaydı ve ve Türkiye hakkında dörtte üçünden fazlası değişik eserlerden kopyalanmış *Novıye oçerki*'nin konusu hakkında doğru bir eser kaleme alsaydı daha iyi yapmış olurdu: nerdeyse her sayfada daha önce okumuş olduğunuz, bildiğiniz bir yerle karşılaşıyorsunuz. Eğer kopyalanacaksa, resmin tam ve tatmin edici bir şekilde tamamlanabilmesi için sistematik kopyalanır. Bu benim görüşümdür!"[34]

Bu eleştirilere rağmen Bazili bu yıllarda resmî görevini bir kenara bırakıp, başta ansiklopedi çalışmaları olmak üzere edebiyat yazıları ve ilmî çalışmalara yöneldi; *Voennaya Ensiklopediya* ve *Ensiklopediçeskiy Leksikon Plyuşara* gibi ansiklopedilere maddeler kaleme aldı; hatta bu sonuncusunda Yunanistan faslının redaktörlüğünü yaptı, zira Şark faslının redaktörlüğünü, St. Petersburg'un en etkili şarkiyatçısı Senkovskiy yapmaktaydı.[35]

Çarlık dönemi Rusya oryantalizminin Yakın Şark çalışmalarında Doğu Hristiyanlığı ve Kadim Yakın Şark medeniyetleri önemli bir alanı işgal etmekteydi. Rusya oryantalizminin doğuşunda dolayısıyla Bizans ve Ortodoksluk tarihinden Osmanlı'ya bağlanan bir hat vardı. Bazili'nin bu çalışmalarda yoğunlaştığı konular; Doğu Roma, kadim Yakın Şark medeniyetleri ve Yunanistan'dı; böylelikle tarih, artık onun edebiyat yerine başlıca entelektüel uğraş alanı hâline geldi. Bunun en olgun örneğini ise daha sonra verecekti. *Biblioteka Dlya Çteniya*,

33 "Kritika", *Biblioteka dlya çteniya*, tom 15 (1836), St. Petersburg, s. 1.

34 "Kritika", *Biblioteka dlya çteniya*, tom 20 (1837), St. Petersburg, s. 20.

35 Smilyanskaya, *a.y.*

kendi döneminde yalnızca Rusya'da değil, Avrupa'daki konu yelpazesi açısından geniş ve hacimli mecmuaların başında gelmekteydi. Geniş bir okuyucu kitlesi de vardı.[36]

1837'de *Komitet ob Ustroystve Zakavkazskogo Kraya*'da yani Transkafkasya bölgesinin yapılanma komitesinde yer alarak, "Rusya'nın şarkı" yahut "vahşi Batısı" Kafkasya ile Bazili böylelikle tanıştı. 1830'larda siyasî ve askerî gelişmelere bağlı olarak Rus edebiyatında Kafkasya ilgisi canlanmıştı ve Puşkin, Jukovskiy, Lermontov gibi yazarların eserlerine Kafkasya teması dâhil olmaktaydı. Ardından Bazili, Kafkasya'dan çağırıldı ve 1838 sonunda, "Hâriciye Nezâreti de Bazili'nin şarka olan merakını görmezden gelmedi." Yafa'daki Rus konsolosu Mostras'ın ölümüyle yerine Bazili'nin Yafa'ya gönderilmesine kadar verildi.[37] Yafa'ya gitmek üzere geldiği İstanbul'da 1839 Ağustosuna kadar kaldı ve Rusya elçisi Butenyev onu İskenderiye konsolosunun emrine gönderdi. Zira o günlerde Suriye'nin Mısır'ın işgali altında bulunması dolayısıyla Suriye meseleleriyle, İskenderiye konsolosluğu ilgilenmekteydi. Ancak 1838 ve 1839 yıllarının Yakın Şark politikasındaki ana tema, Mısır meselesine bağlı olarak Osmanlı Devleti üzerindeki Rus-İngiliz nüfûz mücadelesinin zirveye taşınmış olmasıydı; genç diplomat Bazili, kendisini birden bire 'Şark meselesinin bu laboruvarında' buluverdi. Butenyev'in bir dizi yanlış politikası, İstanbul üzerindeki Rus nüfuzunun yavaşça İngiltere'ye kaymasına yol açacaktı.[38] Bu süreçte de konsolosluğun Yafa'dan Beyrut'a taşınmasına

36 Senkovskiy ve şarkiyat çalışmaları hakkında daha detaylı bilgi için bkz. "O jizni i trudah O.İ. Senkovskogo", *Sobnanie Soçinenıy Senkovskogo (Barona Brambeusa),* tom I, St.Petrsbırg 1858, s. XI-CVX. Ayrıca bkz. Hüseyin Mevsim, "Rus Yazar ve Oryantalist Osip Senkovskiy'nin Gizemli İstanbul'u", *Prof.Dr.Altan Aykut'a Armağan: Rus Dili ve Edebiyatının İzinde,* İstanbul: Çeviribilim Yayınları, 2017, ss.282-287. Ayrıca Prof.Dr. Hüseyin Mevsim'in Bazili'nin *İstanbul Yazıları*'nı Türkçe'ye çevirdiğini ve yakında Türk Tarih Kurumu Yayınlarından çıkacağını belirtmemiz gerekir.

37 Smilyanskaya, *K.M.Bazili-Rossiyskiy diplomat*…, s. 58. Suriye ve Filistin'de Rusya konsolosluk teşkilatının oluşumu ve Bazili'nin göreve getirilmesi hakkında detaylı bilgi için bkz. Yelena P. Kudryavtseva, *Russkie na Bosfore: Rossiyskie posolstvo v Konstantinopole v pervoy polovine XIX veka,* Moskova: Nauka 2010, ss.166-172.

38 Bkz., Philip E. Mosely, *Russian Diplomacy and the Opening of the Eastern Question in 1838 and 1839*, Cambridge: Harvard University Press, s. 93 vd.

karar verildi ve bu konudaki mesuliyet de bizzat Bazili'ye verildi. Osmanlı Devleti üzerindeki nüfuzunu kaybeden Rusya için Filistin ve Suriye civarında etkili olacak diplomatik misyonların teşekkülüyle, şüphesiz Kırım Savaşına uzanan yolda taşlar döşeniyordu; Beyrut, Suriye topraklarının başlıca merkeziydi Kutsal Topraklar üzerinde büyük güçlerin mücadelesinde de en önemli diplomatik merkez hâline geliyordu. Avrupalı güçlerin konsolsolukları öncelikle buradan bölgeye nüfûz etmeye çalışıyorlardı. 20 Kasım 1839'da Beyrut'a geldiğinde Bazili'nin görevi artık Beyrut ve Filistin konsolosluğuydu. 1844'te (bazı kaynaklara göre 1843) Konsolosluk, Başkonsolosluğa dönüştürülmesiyle bütün Suriye ve Filistin sahası, Bazili'nin diplomatik yetki alanına dâhil edildi.[39] Bazili 1839'dan 1853'e kadar, yani Kırım Savaşı'na giden süreçte Suriye ve Filistin'de başkonsolos olarak görev yaptı. Bu görevi münasebetiyle Beyrut ve Kudüs'te uzun yıllar yaşadı ve bu süreçte Rusya'nın Suriye topraklarındaki nüfûz politikalarının aparatları da şekillenmeye başladı.[40] Diplomatik görevleri boyunca da St. Petersburg'un edebiyat ve oryantalist çevreleriyle iletişimini hiç koparmadı; birçok yazar ve oryantalist ile mektuplaştı. Kırım Savaşı ve ondan sonraki kısa bir süreçte Rusya'ya geri dönecektir.[41] Kırım Savaşı sırasında Avrupa'da, Paris ve Brüksel'de "şark meselesi" üzerine, kamuoyuna dönük propaganda içerikli Fransızca bazı kitapçıklar bastırmıştır.[42]

Bazili, 1855-1858 arasında bazı diplomatik görevlerde yer aldı ve Viyana'da'daki Rus diplomatik misyonundan sonra Paris Kongresine katıldı. Bu görevden sonra da resmî görevden ayrıldı ve hayatının

39 Yafa'daki ilk viskonsüllüğün başlıca görevi, Kutsal Topraklarda bulunan Rus hacılara yardımcı olmaktı ve Mısır'daki başkonsolosluğa bağlıydı. Beyrut konsolosluğu açılınca Kutsal Topraklar ile ilgili meseleler bu misyona bağlandı. Kudryavtseva, *a.g.e.*, s. 166-167.

40 Yine bu konuda detaylı bilgi için bkz. Derek Hopwood, *The Russian Presence in Syria and Palestine 1843-1914: Church and Politics in the Near East*, Oxford: Clarendon Press 1969, s. 15-17.

41 Kırım Savaşı öncesinde Bazili'nin Suriye ve Filistin'deki faaliyetleri hakkında bkz. Hopwood, *a.g.e.*, s. 40-47.

42 Bkz., Tabor, s. 126 vd. *Lettre sur l'etat de la Turquie et la crise actuelle* (Paris 1853), *La Guerre d'Orient ses causes et ses consequences* (Brüksel 1854), *L'Autriche et l'Allemagne dans la Question d'Orient* (Brüksel 1856).

sonuna kadar birçok sosyal ve kültürel faaliyeti yürüteceği Odessa'ya yerleşti. Bazı Rus oryantalizm uzmanları ve Yakın Şark tarihçileri, 1862'de basılan *Siriya i Palestina pod Turetskim Pravitelstvom* (Osmanlı İdâresinde Suriye ve Filistin) adlı eserinin Bazili'nin en önemli çalışması olduğunu düşünmektedirler.[43] Kitabının Önsözünde de belirttiği üzere Bazili, Suriye'de geçirdiği 15 yıl boyunca bölgeyi bütün yönleriyle bizzat yerinde inceleme fırsatı bulmuştur. Kitap, Suriye tarihinin 1839'a kadarki dönemine ilişkin bir panorama sunduğu gibi, özellikle Mehmed Ali Paşa isyanı ve Suriye'de Osmanlı idaresinin yeniden tesisi hakkında da detaylı bilgiler sunmaktadır. Diğer yandan Lübnan'daki dinî grupların mücadelesi de aynı şekilde eserin ilgi alalına dâhil olmuştur.

1860'dan sonraki hayatı, Bazili'nin devlet hizmetinden geri plana çekildiği dönemdir. 1881'de ölene kadar hayatının önemli kısmını Odessa'da geçirdi. 1865'de devlet görevinden emekliye ayrıldı ve daha ziyade, yerel yönetim ile ilgilendi. 1870'lerin başından itibaren yeniden yazıp çizmeye başlayan emekli diplomat, şarkiyat alanında bir kısmı anonim olmak üzere çeşitli eserler verdi. *L'Empire Ottoman 1839-1877: L'Angleterre et la Russie dans la Question d'Orient – Par un Ancien Diplomat* – (Paris 1877), 93 Harbi öncesinde Batı kamuoyuna Osmanlı karşıtı bir üslupla hitap eden anonim isimle kaleme aldığı eserlerden bir diğeriydi. Savaştan sonra benzer bir broşür daha bastırdı: *Question du Jour: Janvier –Fevrier 1878* ve Kıbrıs'ın stratejik ehemmiyeti üzerine kaleme aldığı diğer birçok broşürde, İngiltere karşıtı söylem de dikkat çekmekteydi. Kıbrıs'ın İngiltere'ye iltihakının, Doğu Akdeniz'in kontrolü açısından son derece dikkat çekici bir gelişme olduğunun altını çizen Bazili, hayatının bu döneminde yazılarında, Rusya'daki idarî meselelerden ziyade "şark meselesi" üzerine jepolitik, stratejik ve ideolojik tahlilleriyle dikkat çeker.[44]

43 Bu eserinin ilk baskısı 1861 ve 1862'de Odessa'da yapılmış olup, daha sonra 1875, 1962 ve 2007'de Moskova'da yeniden basılacaktır. Bu tebliğin konusu dışında olmasından dolayı eser hakkında detaylı bilgi verilmeyecektir.

44 Bazili'nin hayatının son evresi çin özellikle bkz. Tabor, s. 142 vd.

Romantizm Çağında Oryantalizm: Şarklı Bir Oryantalistin İstanbul İzlenimleri

St. Petersburg ve İstanbul, iki rakip imparatorluğun payitahtları olarak karşılıklı ilgiye her zaman mazhar olmuşlardı. Bununla birlikte St. Petersburg'a giden Osmanlıların kaleme aldıkları eserler ile İstanbul'a gelen Rusların yazdıkları eserlerin nicelik bakımından bir mukayesesini yapmak dahi zordur.[45] Şüphesiz İstanbul, Rus ilim ve kültür hayatında St. Petersburg'un Osmanlı literatüründe sahip olduğu yerden çok daha fazla yer işgal etmiştir. Bu cazibenin arkasında, II. Katerina döneminden itibaren İstanbul'un Ortodoks ve Bizans hatırasına duyulan ilgi yatmaktaydı.

İstanbul üzerine eserleri yayınlandığında Bazili'nin şarkiyat alanındaki akademik altyapısının henüz yeterli olmadığı bilinmektedir. Buna rağmen *Oçerki Konstantinopolya*, edebiyat çevrelerinde olduğu kadar, şarkiyat çevrelerinde de ilgiyle karşılanmıştır.[46] Eser, dili bakımından yazarının Rusya'daki edebiyat çevrelerine rüşdünü kanıtlama kaygısını yansıtacağı gibi, onun bir diplomat-şarkiyatçı kimliğiyle tanınmasını sağlayacaktır. Bazili İstanbul'a Bâbıâli ile Mısır arasında yaşanan iç savaştan hemen sonra geldi. Eseri öncelikle II. Mahmud dönemi İstanbul'una odaklanmaktaydı. II. Mahmud dönemine odaklanması, Mısır meselesini olduğu kadar reformları da eserin başlıca tartışma konularından biri hâline getirecektir. Bu noktada Sultan II. Mahmud'a ve reformlarına sempatik yaklaşsa da Bazili'nin, reformların halkın ruhuyla uyuşmadığını farkettiği belirtilmelidir. Rusyalı yazarların 1830'ların Rusyası'nın kendine mahsus siyasî ve entelektüel

45 Genel olarak şu iki esere müracaat edilebilir; Emine İnanır, *Rusların Gözüyle İstanbul*, İstanbul: Kitabevi, 2012; Popüler bir eser olarak bkz. Dimitriy Şerih, *Turetskiy Peterburg*, Moskova-St. Petersburg: İzdatelstvo Tsentropoligraf, 2012. Diğer yandan konu ile ilgili olarak yine popüler bir eser için bkz. N.İ.Komandorova, *Russkiy Stambul*, Moskova: Veçe, 2009. Özellikle Rusça literatürde, tarihte Rus kültür ve edebiyatında İstanbul'un yeri üzerine çeşitli popüler, yarı popüler ve bilimsel çalışmaların bulunması, okuyucu kitlesinin genişliğine de işaret eder.

46 Eserin ilk baskısı, iki cilt hâlinde yayınlandı: Konstantin Bazili, *Oçerki Konstantinopolya*, (çast1-2), Tipografiya N.Greça: St. Petersburg, 1835. Bu çalışmada daha sonraki eseriyle birlikte basılması dolayısıyla şu baskısı kullanılmıştır: Konstantin Mihayloviç Bazili, *Oçerki Konstantinopolya – Bosfor i Novıye Oçerki Konstantinopolya,* İzdatelstvo İndrik: Moskova, 2006.

bağlamından hereketle Sultan Mahmud'un reformlarını takip ederken, Petro dönemi Rusyası ile bir *déjà vu* yaşadıklarını hissettikleri görülecektir. Bir tarihçinin de vurguladığı üzere Bazili gibi oryantalistlere göre din ve geleneğin aşılamaz engeli, Osmanlı İmparatorluğu'nu Batı'dan ayırdığı gibi, yüzeysel bir Batılılaşmaya da neden olmaktaydı. Bu bakış açısına göre 1830'larda Rusya'daki oryantalizmin de Doğu'ya bakışına dâir ipuçları sunmaktadır.[47] Hâliyle Bazili, her ne kadar içine doğduğu topraklarla ontolojik bir bağı olsa da, epistemolojik olarak romantizm çağının oryantalist kabullerinden bütünüyle bağımsızlaşmış değildi. Yine de *Oçerki Konstantinopolya*'da okuyucu, şehirdeki gündelik hayat öğelerinden düğünlere, hapishanelerden tersanelere, köle pazarlarından kahvehanelere kadar oldukça geniş bir anlatı yelpazesinden İstanbul'un canlı ve somut bir tasvirini bulacaktır. Bazili'nin eseri seyahat gözlemleri ile Batılı ve Osmanlı kaynaklara dayanmakla birlikte, boşlukların yer yer çocukluk hatıralarıyla da dolgulanmış olduğu izlenimi verir.

Bazili, *Oçerki Konstantinopolya*'da kendi ifadesiyle "İstanbul hakkında aklında kalmış hatıralarını bir araya getirmiş, onlara taze hikâyeler eklemiş, payitahtta son zamanlardaki dikkat çekici hadiseleri derlemiştir… ve birçok tasvirde, orada olduğu süre boyunca payitahtın vaziyetini olduğu kadar, Sultanın yapıp ettiklerini, reformlarını ve onun şaşırtıcı kaderini tasvir etmeye çalışmıştır."[48] Bir bakıma eseri nostaljik bir seyahâtnâmedir. Svetlana Boym, Nostalji kavramını yani *nostos* (eve dönüş) ve *algia*'nın (özlem) harmonisini; "artık varolmayan veya hiç var olmamış bir eve duyulan özlem" olarak tanımlar. Nostalji, "bir yitirme ve yer değiştirme duygusudur, ama aynı zamanda insanın kendi fantazisiyle arasındaki bir aşk ilişkisidir…" ve tarihsel bir duygudur: "insan yalnızca geçmişe nostalji duymaz; nostalji geriye dönük olabileceği gibi ileriye dönük de olabilir. Bugünün ihtiyaçlarınca belirlenen geçmişe dair fantaziler, geleceğin gerçeklikleri üzerinde doğrudan bir etkiye sahiptir." Nostaljik mustaripler, 'hatalı temsiller' üretmeye mütemayildir. Nostalji, "büyülü bir dünyanın yitirilmesidir" ve romantizm çağında "sıla özlemi romantik milliyetçiliğin başlıca mecazı hâline gelmiştir. Romantikler kendi iç manzaralarıyla dünyanın şekli arasında mütekabiliyetler

47 Bu değerlendirme şu eserde ele alınmıştır: Victor Taki, *Tsar and Sultan: Russian Encounters with the Ottoman Empire,* London: I.B.Tauris, 2016, s. 158-159.

48 Dantsig, *Blijnıy vostok…*, s. 177.

ve 'hatırlatıcı işaretler' arıyorlardı. Çoğunlukla kendi ruh hallerinin melankolik manzaralarını yansıtan memleket topraklarının duygusal coğrafyasının haritasını çıkarıyorlardı… Romantik metinlerde nostalji erotikleşmiştir." Boym'a göre "tarihsel bir duygu olarak nostalji, romantizm döneminde şekillenmiştir." "Göçebe Rus ruhunu keşfeden Çaadev'in" bir çağdaşı olarak Bazili'nin İstanbul'unu anlamak için bu, nostalji kavramını akılda tutmak gerekmektedir.[49] Nitekim *Oçerki Konstantinopolya*, Fransız romantizminin kurucusu ve bir Yunansever olan François-René de Chateaubriand'nın *Paris'ten Kudüs'e Seyahat* adlı eserinde geçen "Bir ülkeyi olduğu gibi görmenin yegâne yolu, onu gelenekleri ve hatıralarıyla birlikte görmektedir" sözüyle başlar. 1806'da Doğu seyahatine çıkan ve eserini ilk olarak 1811'de bastıran Fransız yazar, romantizmin söylemine uygun olarak amacının bir seyahatnâme yazmak olmadığını, dolayısıyla eserin hayatının bir kesiti olarak okunması gerektiğini vurgular. Seyahat süresince bir süre İstanbul'da kalmış olan Chateaubriand'nın Türkler hakkındaki söylemi, romantizm çağında oryantalist edebiyatın tipik örneklerinden biri hâline gelmiştir.[50] Bazili'nin Chateaubriand'dan iktibas ettiği cümleyi eserinin ilk sayfasına alması, İstanbul'u hayatından bir parça olarak gördüğüne işaret eder ve nostaljik öğelerle yüklü bir metni okuyucusuna sunduğuna delâlet eder.

İlk çalışmasına Chateaubriand ile başlayan Bazili, Boğaz ve İstanbul üzerine kaleme aldığı ikinci çalışmasının önsözünde ise: "Türkiye hakkında en güçlü hayallerde bile inanılması zor olan çok şey söylendi. Biz Türklerin en yakın komşuları olarak onlar hakkında daha fazla malûmâta ve malûmâtta daha fazla somutluğa, daha fazla kesinliğe, daha fazla anlaşılırlığa sahip olmalıyız" diyordu.[51] Romantizm çağında oryantalizmin somut nesnelliğe yaklaşabileceğine olan bu temenniye

49 Svetlana Boym, *Nostaljinin Geleceği,* (çev.Ferit Burak Aydar), İstanbul: Metis Yay., 2009, s. 14, 16, 26, 33, 37-40, 44, 46.

50 Detaylı bilgi için bkz. Serpil Gürer, *XVII-XVIII ve XIX.Yüzyıllarda Fransız Seyahatnâmelerinde Osmanlı Toplumu*, İstanbul: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2015.

51 Bazili, *Bosfor i Novıye Oçerki Konstantinopolya*, Çast I, St. Petersburg: Tipografiya N. Greça, 1836, s. III; Bundan böyle yeni baskıya atof verilecektir; Bazili, *aynı eser,* Moskova: İndrik 2006, s. 239.

sadık kalıp kalamadığı tartışma konusudur. Onun eserlerinde okuyucu, İstanbul'daki sosyal hayatın canlı bir tasviri dışında şehrin tabiatı, ekonomisi, sosyal durumu ve ticaretine ilişkin izlenimler de bulacaktır. Bazili'nin kendisinin de kabul ettiği üzere tasvirler, hadiseler, hikâyeler, hatıralar, izlenimler gelişigüzel bir araya getirilmiştir.[52] Bütün bu konular, kitabın aslında birçok yerinde ana teması hâline gelen Sultan Mahmud'un imparatorlukta gerçekleştirdiği dönüşümler merkezinde işlenir. Çeşitli tarihsel olaylara tanıklık etmiş olan karakterler üzerinden aktarılan hayattan fragmanlara sıklıkla başvurulur. Bu nedenle İstanbul, yeri geldikçe Abdullah Ağa'nın, yeri geldikçe Ancelika'nın hikâyeleriyle renklendirilir. Yunan kökenli olan ve köle olarak satılan Veronika ile bir Ortodoks Yunanla evlenmek istediğinden dinî cezaya mahkûm olan Katolik Ermeni kızı Ancelika'nın hikâyeleri gibi canlı tasvirler, İstanbul anlatımlarını ete kemiğe bürümektedir.[53]

Oçerki Konstantinopolya ve *Bosfor i novye oçerki Konstantinoplya*'nın tematik muhtevâsı, Amiral Rikord'un gemisiyle Ege adalarından Rusya'ya dönüş yolculuğu ile başlar. Çanakkale Boğazından geçiş sırasında, kıyı bölgeleri ile ilgili gözlemler aktarılmaktadır. Nihayetinde İstanbul'a varış ve Topkapı Sarayı'nın pastoral bir edebî tasviriyle birlikte İstanbul manzalarına giriş yapılmış olur. Bu süreçte Rus kuvvetlerinin Boğazları tahliyesine de yer verilir. İstanbul kitaplarının ana ekseninde olan Sultan Mahmud ve hanedan, devlet ricâli, sadaret, ordu ve Yeniçeri ayaklanması sonrasında ordunun yeniden yapılanması gibi meseleler, Bazili'nin müstakil işleyeceği konular olacaktır. Bölümler arasında Sultan Mahmud'un bir devlet adamı olarak tasvirine ve saraydaki kullara ayrıca yer verildiğini vurgulamak gerekir. Başlıklar arasında İstanbul'daki dinî ve tasavvûfî hayat da bulunmaktadır; dervişler ve gündelik yaşamları, Bazili'nin kaleminden yansıyan konular arasındadır. Kadınlar ve düğün gelenekleri, yazarın yer verdiği sosyal hayat fragmanları arasında yer alır. İkinci ciltte ise Osmanlıların kendilerine mahsus karakteristiklerine değindiği başlıklar dikkat çekmektedir. Sultanın ıslahatlarına karşı halktan gelen tepkiler, Rus okuyucuya zaman zaman Rusya'nın Petro dönemindeki modernleşme sürecine ilişkin çağrışım imkânları tanımaktadır. Nihayet İstanbul'u ziyaret

52 Ayrıca bk. Dantsig, *Russkie puteşestvenniki*…, s. 143.

53 Tabor, s. 32.

eden birçok yabancı seyyahın merak ettiği konuların başında yer alan köle ticareti, İstanbul'daki gayrimüslim unsurların yaşamları ve tabii ki Pera'nın sosyo-kültürel dokusu, Bazili'nin ayrıca dikkatleri çektiği konular arasında bulunur. Rum kökenli olan Bazili için İstanbul'un Doğu Roma'dan kalan kadim yapıtları ve kiliseleri ayrıca işlenmeye değer konular arasındadır.

İstanbul'un Batılı ziyaretçileri için kahvehane, kahve alışkanlığı ve afyon ile tütün tiryakiliği merak uyandıran konular arasında yer almaktaydı. Sözlü tarih, bu tür anlatılarda devreye girmiştir ve Sultan IV. Murad'ın bunları kullananlara karşı açtığı savaş, yalnızca kroniklerin sayfalarında kalmamış, toplumsal hafızada da sürdürülmüştür. Bazili'nin İstanbul'daki Amerikalılara ve afyon ticaretine ilişkin verdiği bilgiler ise daha sonra tarihçilerin merakını celbedecektir. Veba, modern öncesi toplumların sosyal gerçeklerinden biri olarak Bazili'nin de kalemine konu olur; tarihçiler bir salgının şehrin hayatını nasıl etkilediğini onun anlatımlarında bulabilir. Boğaz kayıkları ve kayıkçıların hayatı, İstanbul'un bir dönem en önemli meslek gruplarından birinin tarihine ışık tutar. Başlıklar arasında gezinen dikkatli okuyucular için denizcilerin sosyal hayatlarına dâir ipuçları da vardır. Boğazın özelliklerinden bahsettikten sonra kitapta, balıkçılık mesleğine giriş yapıldığı görülür. Hatta bir sonraki ciltte Bazili, Boğazın topografyasına dahi girecektir. Bazili'nin İstanbul eserlerinde masalları ve hikâyeleri dahi bulmak mümkündür. Türbeler ve mezarlıklar anlatılırken, geleneklerden örnekler belirir; ağıtçılar ve cenazelerin kaldırılışı, Bazili'nin Rus okuyucularına sunduğu bir başka enteresan konudur. Yalnızca Müslüman mezarlıkları değil, Aziz Konstantin mezarı gibi Hıristiyan örnekler de Bazili'nin ilgi alanındadır.

Bazili, İstanbul'daki Avrupalıların ve Rusların hayatlarını, yerli nüfusla ilişkilerini de tıpkı şehirdeki Rumlarla Türklerin ilişkileri gibi kitabına dâhil etmiştir. Büyükdere'deki Rus kampında yaşananan olaylardan, yabancı elçiliklerin cemiyet hayatına kadar geniş bir perspektiften İstanbul'un yabancıları anlatılır. Bu perspektife İngiliz seyyahlar gibi yabancı seyyahlar da dâhil olur ve bütün bunlara müstakil başlıklar tahsis edilmiştir. Ticaret, ticaret yasaları ve kelle vergisinden ticari vergilere kadar çeşitli vergiler, Rusya'daki iktisat tarihçilerinin ilgisini çekebilir. Gayrimüslimlerin yürüttüğü ticaret, Bazili için ayrı bir

konu teşkil etmiştir. Şehrin tahıl tedariğinden mısır tüketimine kadar, yani sosyo-iktisadî tarihten çeşitli konularda ilginç veriler bulunabilir. Şehir hayatının bir gerçeği olarak İstanbul yangınları, tıpkı birçok yabancı seyyah gibi Bazili'nin de üzerinde durduğu meselelerden biridir. İstanbul'a yönelik yalnızca akademik değil, nostaljik ilgisi de olan bir entelektüel olarak Bazili'nin anlatı evreninin yukarıda kabaca bahsedilen başlıklarla sınırlı olması beklenemez: İstanbul kütüphaneleri ve İstanbul'da yeni görünen kitaplar, entelektüel tarih üzerine uğraşan tarihçilerin ilgisini çekebilir. İstanbul'un sosyal hayatının olmazsa olmazı hükmündeki hamamları da yazarın tasvir ettiği konulardan birisidir. İstanbul üzerine eserlerinin muhtevâsına ilişkin bu panoramik sunuştan da anlaşılacağı üzere Bazili sıradan bir şark seyyahı değildir.[54]

İstanbul'da Yeniçeri isyanı günlerinden uzun bahseden Bazili, 1833'te Yeniçeri isyanı günlerinin İstanbul ahalisinin hafızalarından silinmemiş olmasından dolayı Yeniçeri takibatı hakkında duyup işittiklerine notlarında yer vermiştir. Buna karşın tarihi kaynaklara da referans verdiği görülür. Örneğin Esad Efendi'nin kroniği, bunlar arasında gösterilebilir. Sultan Mahmud'dan bahsettiği bir yerde örneğin okuyucuyu Esad Efendi'ye yönlendirir. Yeri geldiğinde başka bir yerde Vâsıf kroniğine referans görülür; bir başka yerde ise referans vermese de bir Osmanlı kroniğinde geçen bir anlatıyla karşı karşıya olduğunuzu anlarsınız. Nitekim retrospektiflerinin nesnel dayanakları da olduğu bilinmektedir: öncelikle Ignatius Mouradgea d'Ohsson'un Osmanlılar konusunda yabancılar için başvuru niteliğindeki eseri başta gelmektedir. Avrupalı seyahatnameler de yaptığı referanslar arasında zikredilir.

Bazili, içinde bulunduğu gemi Marmara'dan Boğaz'a doğru yaklaşırken tasvirlerine başlar; şehrin Asya yakasında, "Hristiyanlığın ilk zaferinin kazanıldığı" Marmara adasından başlayarak, yer yer şehrin Hristiyanlık geçmişini anlatır. İstanbul için çağının diğer yazarları gibi "dünya başkenti" ifadesini kullanır. İstanbul bahislerine giriş yaparken şehre adeta eskatolojik anlamlar yükler ve özellikle giriş kısmında bu tür nüanslara rastlanır. "Akşama doğru, İstanbul'un tepeleri ve minareleri ufka açılır.. Marmara denizinin kıyıları şehir benekleriyle dolu; bütün bu bölge, dünya başkentinin varoşları…" Hannibal mezarını düşman

54 Eserin muhtevasının İngilizce versiyonu için ayrıca bkz. Thofanis G.Stovrou-Peter R.Weisensel, *a.g.e.*, s. 219-220.

Roma'nın uzağındaki bu topraklara miras bırakmıştır; nitekim buranın, İtalya'da doğan dünya imparatorluğunun azametli başı hâline geleceğini, yeni Roma'nın ve bütün azametiyle çift başlı kartalın imparatorluk payitahtı olacağını öngörmüştür.[55]

İstanbul tasvirlerinde Bazili'nin sıklıkla başvurduğu imgeler arasında dişil imgelere rastlanacaktır. İstanbul'dan epey ayrı olan Silivri'nin dul bir kadına benzetilmesi gibi çağın Şark seyahatnamelerine uygun imgeler, hâliyle Bazili'de de vardır. Şehre denizden yaklaşan birisi, şafakta Ayasofya ile Üsküdar mezarlıkları arasına geldiğinde, hangisinin şehrin kendisi olduğunu seçebilir. Gemi, Boğaza sabah saatlerinde yanaşmaktadır: "Boğazın sabah havası, yıldızları birer birer bastırırken, tepelerden dumanlı bir sis ihtiyatla yükseliyordu… Şehrin tepelerinden yükselen Camiler, doğan güneşin ilk ışıklarına bürünüyor, tıpkı sabah düşlerinin üzerindeki uyuşuk bir bulut gibi İstanbul sabahında da yerlerde hâlâ müphem bir ışık uzanıyordu."[56] Bazili'nin edebî bir üslupla başladığı İstanbul gözlemleri, öncelikle farklı cephelerden şehrin siluetlerinin tasvirinden müteşekkildi. Sunduğu panorama, adeta "büyülü" bir şehir panoramasıdır. Bu notları Marmara'dan Boğaza giren gemideyken tuttuğu düşünülürse giriş perspektifinin, Boğaz'ın her iki yakasına ilişkin denizden görünen siluetlerle kafada canlandırılmak istendiği anlaşılmaktadır. "Geniş kubbeler ve ince minareler arasından Seraskerliğin ağır kulesi yükselir; heybetli, tenekeden, konik bir çatı üzerine yerleştirilmiştir tıpkı bir derviş başlığı gibi…" Bazili, bu yapıyı Osmanlı İmparatorluğu'ndaki son büyük kalkışmanın anıtı olarak okuyucusuna sunmaktadır. Yeniçerliğin ilgasından sonra inşâ edilen Seraskerlik kulesi, Sultan Mahmud'un payitahtında seyyahların bakışlarını karşılayan ilk yapıttır; "onun yeni fiyonomu, tıpkı Katolik Roma'da Aziz Peter kubbesininki gibi yahut Alman şehirlerindeki gotik kilise kuleleri veya kuzeyin görkemli şehrinin, yani St. Petersburg'un altınımsı kurşundan kubbeleri gibidir… Varoşlarının bütün parlaklığıyla İstanbul'un muazzam resmi ki dünyada yegâne ve en görkemli görülecek yerdir Haziran gününün şaşaalı şenliğiyle gözünün önünde açılır."

55 Bazili, s. 27.

56 Bazili, s. 28.

> "Geniş yarımada, eski taşlardan surlarla kaplanarak denize uzanıyor. Boğaz ve Marmara denizi, itaatkâr bir şekilde bu surları ıslatıyor; yüksek teraslı havadar bahçeler, berrak havaya bakıyor ve koyu yeşil selvilerin arasından yaldızlı çatılar ve paravanlar gözleniyor. Hem kurşun kubbelerin altında ağırlaşmış ve ezilmiş, hem de narin ve açık fantastik şekildeki çeşitli birçok bina, gözleri cezbetmek için bir araya gelmiş. Bu saraydır; selviler, hüzünlü gölgelerini mezarlığa bırakmıyor; onlar bekçiler gibi kıskançlıkla sonsuz yeşilliğin altında saray münzevilerinin oyunları ve yaramazlıklarını tıpkı bir tabuttaymış gibi gölgelerle kapatıyorlar."[57]

Şüphesiz bunlar, Topkapı sarayına ilişkin Rus okuyucunun ilgisini çekmek için kullanılan alegorik imgeleri ifade etmekteydiler; saray hayatının "gölge" imgesinin arkasına gizlenmesi, bu meyanda dikkate değer bir metafordur. "Şehrin bütün uzamını işgal eden ve içinde binlerce köle ve cariyenin, muhafız ve nedimin yaşadığı sultanların sarayına bir taraftan bakıldığında, tıpkı Arap masallarındaki büyülü saraylar gibi içeride canlı bir varlık olmadığını veya hayatın uykuya daldığını düşünürsünüz."[58]

Sultan Mahmud'un keyfi o günlerde pek yerinde değildir; onun en sevdiği yer, Asya kıyısında yeni inşâ edilmekte olan yalılar ve Boğaz üzerindeki diğer mekânlardır. "Topkapı sarayında sanki bir zindandaymış gibi gençlik hatıraları ona ağır geliyor olsa gerek"[59] diyen Bazili, Sultanın Topkapı sarayında çocukluk ve gençliğinde geçirdiği zor günleri, ağabeylerinin zamanındaki saray entrikaları ve saray darbeleriyle geçen çocukluk yıllarının hatıralarını unutmak için Boğazda başka mekânlarda vakit geçirmeyi tercih ettiğine işaret eder. Sultana ağır gelen çocukluk ve gençlik hatıraları, onun ve ricâlin Boğaz üzerinde yeni mekânları gözde mekânlar olarak seçmesine yol açmıştır. Asya kıyısındaki yeni mekânlar, siyasî ve toplumsal hadiselerin, şehrin sosyo-topografyasını nasıl etkileyip değiştirdiğine bir örnek olarak okunabilir.

Topkapı'ya gelince: "sarayın bulunduğu yer, bütün tariflerin ötesindeydi; bir taraftan gözler (perspektif, bakış açısı) tıpkı ruha can

57 Bazili, *a.y.*

58 Bazili, *a.y.*

59 Bazili, *a.y.*

katan çiğ tanesi gibi Marmara denizinin ufkunda boğulur. Sonra prens adaları ve geniş bir zincir olan Asya kıyısındaki çiçekli tepeler, varoşlar, vadiler ve bahçeler bakışları; hafif gondollarıyla, martı sürüsüyle; Karadeniz'den gelen gemileri takip eden barışsever yunuslarıyla, sultanın donanmasıyla, saraylarıyla, mezarlıklarıyla ve yüksek bahçeleriyle; hayatla kaynaşan Boğaz'a götürür" diyerek, bir cümlede 1830'ların Boğazının manzarasını okuyucusuna sunmaya çalışmıştır. "Sonra" diyordu Bazili: "İstanbul limanından müteşekkil olan ve Altın Boynuz olarak adlandırılan Haliç, sâkin bir varoş olan Eyüp'e kadar yükselen kocaman camiler ile Pera ve İstanbul tepeleri altında yorgun bakışları kaçırarak binlerce ev ve gemi ile derin bir perspektif sunmaktaydı." Şu halde vurgulamak gerekir ki Bazili'nin İstanbul'u öncelikle bir siluetten ibaretti.[60]

İstanbul'u tarihin bir mucizesi olarak gören Bazili; "Asya ve Avrupa'yı birleştiren amfitiyatorunun merkezindeki bu İstanbul mucizelerinin ortasında büyük olmayan bir saray, içiçe geçmiş bahçeler son derece canlı bir efekt üretir. Böylesine benzersiz manzaraların büyüleyici harmonisiyle herhangi bir mimari daha iyi uyuşamazdı" diyordu. Nitekim Bazili İstanbul mimarisinin, coğrafya ve tabiat ile uyumuna özellikle vurgu yapma ihtiyacı hissetmiş ve devam etmiştir: "Bu mekânda eğer kocaman bir saray dikilseydi, onun devasalığı yüzeysel ve önemsiz görünür, manzaraların kaosunda kaybolur giderdi." Bu, Topkapı sarayının İstanbul'un topografyasına ve peyzajına en uygun saray olduğunun bir itirafıdır. "Geçtiğimiz yüzyılın başında Fransız Turnefor, saray binasının temelden yıkılmasını ve bu mekânda Louvre tadında yeni bir saray yapılmasını istemişti" diye hatırlatarak, aslında onun bu görüşüne karşı çıkmaktaydı.[61]

> "Öğle civarında ferah bir rüzgâr eserken fırkateynimiz havaifişeklerin gümbürtüsü eşliğinde Sultanın donanmasının önünden geçti; rüzgârlı Boğazdaki esinti onu birkaç defa rotasından çıkardı, dar bir tramola yaparak, hafifçe sendeledikten sonra salına salına pupa yelken açarak evlerin olduğu yere doğru yüzdü ve hızlı bir dönüşten" sonra Bazili, gördüğü tabloyu şöyle tarif ediyordu: "küçük evler ve dükkânların yumuşak sofalarında oturan Osmanlılar, sonsuz tütün

60 Bazili, s. 28-29.

61 Bazili, s. 29.

> ve nargilelerini içmekte ve Boğazın havasını solumaktaydılar. Denize sıfır konumlanmış evler vardı; dalgaların serpintileri açık pençelerden içeri uçuşarak giriyordu; perdeler tıpkı yelken gibi rüzgârdan kabarmaktaydı; fırtına patladığında, ahşaptan olan titrek eski binalar, tıpkı gemiler gibi çatırdıyor ve eğilip bükülüyordu."

Akşamüzeri gemisi Rumeli hisarında demirleyen Bazili, bu noktada Rumeli ve Anadolu hisarlarından bahsetmeye başlamıştır.[62]

Bazili, İstanbul'da gördüğü mekânların tarihinden bahsederken farklı kaynaklardan beslendiğini okuyucuya hissettirir. Onun bu noktada en önemli özelliği, birçok noktada şehrin Doğu Roma geçmişini de içine alacak şekilde yer yer bütüncül bir İstanbul tarihi sunmasıdır. İstanbul'un kadim anıtlarını anlatırken, şehrin Doğu Roma'dan kalma izlerini atlamaz ve hatta bu geçmişi yeri geldikçe İstanbul sahnesinin ön planında seyirciye sunar. Yazarın Rum ve Ortodoks kimliği, şehrin Bizans geçmişinin bir yansıması olarak okuyucuyla buluşur ve şehrin tarihten kazandığı kozmopolitliğe ışık tutması açısından önemlidir. Bazili'nin eserinin önemli bir diğer özelliği mekân ile insanı, şehir ile tarihi birlikte sunmasıdır. Örneğin Rumelihisarını anlatırken, bir gecede oradan binlerce yeniçerinin nasıl denize döküldüğünü; onları Asya'ya geçirmek için bekleyen kayıkçıların bu hadiseleri anlatırken nasıl ürkek bir ruh hâline büründüklerini son derece deskriptif bir üslupla okuyucuya sunar. Kayıkçıların o gece anlattıklarını naklettikten sonra, İstanbul'da benzer hatıraların mebzul miktarda olduğunu belirtir.[63] Seyyahın şehir insanı ile temasının önünde herhangi bir engel yoktur ve Bazili belli ki anılara kulak kabartmaktadır.

İstanbul'u anlatırken Bazili, şehri tarihî hadiselerin içinde adeta ete kemiğe bürür. Örneğin Mehmed Ali Paşa isyanı, Yeniçeri ayaklanması gibi o dönemde güncelliğini koruyan tarihî hadiseler, onun İstanbul anlatıları arasında önemli bir yer tutmaktadır. Yeniçerilerin tarihi, Bazili'nin İstanbul üzerine kaleme aldığı eserlerde önemli bir yer tutar; kahramanlıkları ve isyanları, ocağın kaldırılışı sırasında yaşananlar, Rusya hizmetindeki Rum oryantalistin hakkında fazlasıyla malumat aktardığı konular arasındaydı. Hacı Bektaş ve Bektaşîlik

62 Bazili, *a.y.*

63 Bazili, *a.y.*

arasındaki tarihî ve sembolik bağa kadar detay bulmak mümkündür. Dikkat çeken husus, Yeniçerlerin tarihini anlatırken özellikle onların tarihi konusunda Ignatieus Mouradgea d'Ohsson gibi temel yabancı literatürden olduğu kadar, ocağın kaldırılışı konusunda da Esad Efendi gibi Osmanlı kroniklerinden de yaptığı aktarmalardır.[64] Aynı yıllarda Rusya şarkbilim (yahut orientoloji) sahasında, Osmanlı tarihini kendi kaynaklarından öğrenmeye dönük bir eğilimin olduğu görülmektedir ve Bazili de bu yeni eğilimin öncüsü Senkovskiy gibi Osmanlı'yı kendi kaynaklarından tetkik etmek gerektiğini düşünenler arasındadır.[65] Yine de Bazili'ye göre Esad Efendi'nin kaleme aldıkları, onun saray vakanüvisti kimliğinden dolayı ihtiyatla ele alınmalıdır.

Yeniçerilik lağv edildikten sonra Sultan Mahmud'un İstanbul'da yaptığı tasfiye; şehirde dâimî olarak ikâmet etmeyen, çalışmayan veya ticaret yapmayanların sürgüne gönderilmesi, yazarın değindiği konulardan bir diğeridir. Ağa Hüseyin Paşa, İstanbul'da halkı sokaklarda çevirip, görünümü hoşuna gitmeyenleri sorgular ve kısa bir sorgulamadan sonra Asya kökenlileri Anadolu kıyısına, Avrupalıları da Gelibolu'ya sürmek için mavnaların beklediği rıhtıma gönderirdi. Bu şekilde 20,000 insan İstanbul'dan gönderildi veya sahilde kendi kaderlerine terkedildi.[66] Bazili'nin verdiği bilgiler, şüphesiz İstanbul'da işittiklerinin yanı sıra Esad Efendi gibi bazı kaynaklara dayanmaktaydı. Yeniçerilerin isyan ve ocağın ilgâ günlerinde İstanbul'da yaşanan temizlik harekâtından ve tasfiyeden bahseden Bazili şöyle diyordu: "böyle bir tedbir, o günlerin koşullarında şehirdeki birliklerin çokluğu dikkate alındığında gerekli görülmekteydi çünkü yeni bir karışıklıkta, evsiz ve başıboş insanlar tehlikeli olabilirdi. Bununla birlikte, İstanbul'da bu ilk defa olmuyordu; her *revolüsyond*an sonra düzen kurulurken yönetim, payitahtı bu tip tebaadan temizlerdi ve her defasında, iâşede yetersizlik

64 Bütün bu konular için bkz. Bazili, *a.g.e.*, ss. 30-63.

65 Senkovskiy'nin oluşturmaya çalıştığı şekilde Osmanlıların otantik ve kendi kaynaklarını kullanarak Osmanlı tarihi yazma usulünü, ismi Çarlık Rusyası'nda Osmanistik alanının zirve noktası ile sembolleşen Smirnov da benimseyecektir. Smirnov'un bu konuda Senkovskiy'ye verdiği referans için bkz. V.D. Smirnov, *Kuçubey Gömyürdjinskiy i Drugie Osmanskie Pisateli XVII Veka o Priçinah Upadka Turtsii*, St. Petersburg: Tipografiya V. Demakova, 1873, s. III.

66 Bu konudaki anlatı için bkz. Bazili, s. 56 vd.

hissedildiğinde, hükûmet bu tedbirle binlerce aç mideden kurtulmuş oluyordu."[67] Bazili, böylelikle Osmanlı İstanbul'undaki sosyal nizamın bozulduğu zamanlarda payitahtta yapılan 'sosyal temizliği', ekonomik problemlere bağlamaktaydı. Bu noktada hemen hemen her karşılıklıkta bekâr odaları gibi şehirde ictimaî nizâmsızlığı tetikleyen unsurların etkisizleştirilmesi gerektiği vurgulanırdı.

Bazili, payitahtta ekonomik kriz dönemlerinde bu tür temizliğin bir başka hedefinin ise köpeklere uzandığını söylemektedir. Köpekler, İstanbul sokaklarında belki de sessizce çoğalmaktadırlar ve müneccimlerin gözünde her bir müsibetten mesul tutulmaktadırlar. Dolayısıyla müneccimleri, Sadrıâzâm Nasuh Paşa'ya köpekleri İstanbul'dan çıkarma tavsiyesinde bulunmuşlardır. Sadrıâzâm Nasuh Paşa devrinde İstanbul'dan Anadolu'ya binlerce köpeğin sürüldüğü vâkidir ancak bundan kısa bir süre sonra kendisinin de boynuna sicim vurulmuştur. Bunun ise takdir-i ilahi olarak görülmesi doğaldır. Bazili'nin aktardığına göre Türklerin anlayışına göre köpek, gâvurdan daha kıymetli bir yer tutar ve hâliyle İstanbul camilerinin avlularında yoksullarla birlikte onların da karnı doyurulurdu. Oysa Bazili bununla hayırseverliğin aslında beşeriyetin aşağılanması hâline geldiğini düşünüyordu. Bazili'ye göre İstanbul köpekleri kendi haklarının tamamıyla farkındaydılar; her mahallenin sâkini, sokaktaki köpekleri aileden sayıyorlardı ve bu köpekler, tıpkı onlar gibi frenk başlığından ve kıyafetinden nefret etmekteydiler. Kısaca Bazili, sokak köpeklerini de İstanbul'un sosyal dokusunun olmazsa olmaz unsurlarından biri olarak görmekteydi.[68]

Okuyucu, Bazili'nin İstanbul izlenimlerinde oldukça geniş bir konu yelpazesi bulacaktır. Şehrin sosyal dokusunun önemli bir unsuru olan ve yazar tarafından Yeniçerilik'in sosyal uzantıları olarak görülen Bektaşilik ve çeşitli popüler derviş grupları da bunlar arasındadır. İstanbul'un ziyaretçileri, artık bu "tuhaf" ve "iğrenç" derviş topluluklarını görememektedirler; eskiden Üsküdar'da geceleri toplanan bu dervişler, bir dâire şeklinde otururlar, sallana sallana Allah'ın ismini durmaksızın kelimeleri bir uğultuya dönüşerek çılgınca telaffuz ederlerdi; bu vecd hâline ulaşmak için ise afyon alırlardı; ağızları köpürür, dinî coşkuyla

67 Bazili, s. 73-74.

68 Bazili, *a.y.*

kendi vücutlarını bile yakarlar, mensuplarının üzerinde ateşi uzun şeritlerde dolaştırırlardı. Dervişlerin adeta gösteriye dönüşen vecd hallerini tasvir eden Bazili, bu hallerinin afyondan mütevellit olduğunu vurgulamaktadır. Onlar, İstanbul hayatının vazgeçilmez bir unsuruydular ancak 1826'dan sonra işler değişmiş, Bektaşiliğin uğradığı takibat ve temizlik, onların da İstanbul sokaklarından kaybolmalarına yol açmıştır. Nitekim Bazili, monarşiyi sarsan birçok ayaklanmanın başında dervişlerin olduğunun altını çizmekteydi; özellikle Asya vilâyetlerinde halkın batıl inançlılarının düşlerini alevlendirerek, büyüleyici ve coşkulu nutuklarla, sancaklarının altında 30 – 40 bin asker toplarlar, bütün bölgeyi yakıp yıkarlardı.[69]

İstanbul'u merkeze almak suretiyle Osmanlı'daki politik olaylara sık yer veren Bazili, okuyucuyu şehrin gündelik yaşamından uzaklaştırmamaya gayret etmektedir. Boğaz boyunca gezerken kahvehânelerde saygıdeğer, zarif ancak mütevazi görünümlü Osmanlılarla karşılaşabilirdiniz. Bu insanlar, dâimâ kaygısız bir şekilde nargilelerini içerler, divanlarda dizlerinin üzerine çömelerek, uykulu gözlerini sokak köpeklerine yahut etrafta oynayan çocuklara, teknelere dikerek dinlenirlerdi; nargilenin yeni çıkmış dumanları önlerinde fantastik bir şekilde girdaplar yaparken, ağızlarından yalnızca aralıklarla "ateş ver" sözcüğü dökülürdü; umursamaz çehreleri, tam bir keyif hâlini ifade ediyordu ve kaşları dâima tefekkürden azâdeydi; Bazili'ye göre bu insanların İslâm peygamberi tarafından vaadedilen ebedî keyfin saadetini tahayyül ettikleri açıktı. Ruslar için vodka ne ise nargilenin de Türkler için benzer olduğunu ifade eder. İstanbul'un bu pratik filozoflarıyla konuşmanın en uygun yolu, onlara nargile veya tütün teklif etmektedir. Tütün, tanışmanın bir vesilesidir; tıpkı Ruslar'daki vodka gibi. Sıradan bir selamlaşmadan sonra bu 'âtıl' insan profilinin hiçbir şey yapmadığı, hiçbir konuda endişelenmediği, herhangi bir camiden aldığı mütevazi bir emekli aylığıyla yaşayıp gittiği itirafları gelirdi. Bunlar İstanbul'un en sâkin sınıfıdır; Sultan Mahmud'un ıslahatlarını bunlar hiç mi hiç umursamazlar. Yeniçerilerin başlarına gelenlere, ıslahatlara, İbrahim'e Paşa'ya, ilişkin onlara soru soran Bazili, kahvehânelerde vakit geçiren bu insanların kendilerine yönelen her soruyu "kadere ve kısmete havale etmesini" özellikle vurgulama ihtiyacı

69 Bazili, s. 75.

hissetmiştir; payitahtın sıradan ahalisi, etrafında olup bitenlerle pek de ilgilenmemektedir. Ancak yalnızca kıyafetlerinin değiştirilmesinden, sarık yerine fesin ortalarda görülmesinden rahatsızlık duydukları bellidir, zira keyiflerine ara verdikleri zamanlarda ara sıra meşgul oldukları bir üretimi de öldürdüğünü düşünmekteydiler.[70] Daha sonra *Bosfor i Novıye Oçerki Konstantinopolya*'da Bazili bu şark 'atâleti'ni, "Şark'ta keyif ilmi" olarak adlandırıp, tasvirlerini daha detaylı hâle getirecekti. Çağın edebiyatının patriği olarak gördüğü Viskont Chateaubriand'ın eserine atfen Bazili, dünyaya gelmeden önceki dokuz aylık dinlenmeden sonra, mezardaki ebedî dinlenme hâricinde hayat boyunca bir dinlenme olmadığını, ancak İstanbul'da bunun bütün haftayı kapsadığını söyler; eğer Chateaubriand, Sultan Mahmud'un İstanbul'unda kalışını uzatsaydı, neredeyse amel ve çalışmayla aynı mesabedeki Avrupa dinlencesinden önce, Türkler ona bir Asya dinlencesinin poetik şekerlemelerini tattırırlardı. Bazili'nin yorumuna göre Türkler ilk bakışta ne kadar "ahmak" görünseler de hayat biçimleri felsefî bir şekilde araştırıldığında, tıpkı kendilerinin en iyi kıyafetlere yahut en iyi mutfağa sahip olduğunu düşünen halklar gibi, dünyada dinlence kabiliyeti olan başlıca halk oldukları konusunda kesin bir yargıya varılamaz. Lâkin Türkler, dünyevî zevkler konusunda da hiç de aşağı kalır değillerdi.[71] Bununla bağlantılı olarak Bazili'nin İstanbul'u anlatırken sosyal hayatta hâkim olan "kader" anlayışına eleştirel bir yönden baktığı, birçok yerde dikkat çeker. Sorunları kadere havale etme, onun gözünde Şarklıların tipik bir özelliği olarak görülür. Bununla bağlantılı bir mehdi inancı da Bazili'nin İstanbul ahalisinin gündelik hayatında gördüğü bir *zeitgeist*tır.

Her ne kadar Sultan Mahmud'un ıslahatlarına olumlu yaklaşsa da Bazili'nin kanaati, Mahmud'un reformlarının ahâlinin ruhuyla bağdaşmadığı yönündeydi. Mahmud'un Yeniçeriliğin ilgasından sonraki dönüşüm icraatı, halkın gözünde müceddid tarafından İslâmın zaferi ve devletin bekası için Tanrının isteği üzerine uygulanan reformlar olarak görülmekteydi, ya da en azından öyle takdim ediliyordu. Nitekim müceddid için söylenen alâmetlerin hepsi, Mahmud'u şahsında

70 Bazili, s. 82-83.

71 Bazili, s. 241 vd.

tecessüm etmiştir.[72] Bazili, Osmanlı toplumundaki mehdi beklentisinin, şark insanının popüler tarih felsefesini öylesine etkilemiş olduğunu düşünmüş olmalıdır ki bu konuya ayrı bir başlık ayırmıştır.

II. Mahmud dönemi siyaset teolojisine ilişkin yazarın sunduklarını, şehir ile sultan arasındaki ilişki üzerinden de okumak mümkün. Sultanların şehirdeki izlerine bakıldığında Bazili'nin çalışmasında sayısız örnek bulunabilir. Örneğin bunlardan bir tanesi Okmeydanı'ndaki mermer sütunlardır. Bunlar Bazili'nin okuyucuya, Kuran'ın okçuluğu üst mertebede bir eğlence ve savaş oyunu göstermesi için fırsat sunduğu gibi, Sultan Mahmud'un yayı ne kadar güçlü çekebildiğine delâlet ettiği gibi bir ayrıntı vermesine de olanak sağlar.[73] Başka bir örnekte ise Sultanın canlı savaş gösterilerinden çok hoşlandığını vurgular ve bu nedenle İstanbul'da, Atmeydanı gibi yerlerde cirit yahut başka savaş oyunlarından bahseder. O günlerde Sultan ve mâiyeti, Boğaziçi'nin geniş vadilerinde her an cirit izlerken yahut yeni ordunun tâlim gösterilerini teftiş ederken görülebilirdi.[74] Bazili, kitabının birçok bölümünde sultanın reformlarına yahut sultanın karakterine bağlı olarak İstanbul'da oluşan yeni kamusal mekânları da okuyucusuna tanıtmış olur. Seyyah Bazili, Sultan Mahmud'un sosyal ve siyasî reformlarının İstanbul'daki yansımalarını anlatırken bazı devlet adamları hakkında da malumat verir. Payitahtın en nüfûzlu devlet adamlarından birisi olan Serasker Hüsrev Paşa ile şahsen tanışmış ve özellikle endüstri yahut tarım konularında yeniliklerin müdafii olan Ahmet Paşa'yı da diğer ricâl ile birlikte okuyucularına tanıtmıştır.[75] Dolayısıyla Bazili'nin eserlerinde okuyucuları, İstanbul'daki siyaset hayatını da bulabilir.

Bazili'nin her iki eserinin de ana teması olan reformlara dönülecek olursa; bir İstanbul kütüphanesinde karşılaştığı bir bahriyeli, frenk tarzı eğitimin, kendilerinin özgün eğitimlerini unutmaya mahkûm edeceğinden şikayet eder. Bahriyeli subay, Avrupalı devletlerde eğitimin ilerlemesinin ilk şartının atalarının bilgeliğini unutmak mı olduğunu merak etmekteydi. Bu arada II. Mahmud'un imparatorluğu kesinlikle kritik bir aşamadaymış gibi görülmekteydi: Sultan tarafından ekilen

72 Bazili, s. 87.

73 Bazili, s. 90.

74 Bazili, s. 91-92.

75 Bazili, ss.95-97.

yeni ağaç henüz çok gençti ve hemen meyve vermeyecekti; ancak eski öğretimin mukaddes ağacı çürüyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nu Avrupa'dan ayıran din ve milliyetin yenilmez bariyerini anlatırken muhatabı, ısrarla reformatörün ilk ilgisinin bu milliyeti desteklemek olduğunu ve bu memleketi eğitmenin en iyi yolu yerli Müslüman eğitim kurumlarını iyileştirme olduğunu söylüyordu. Bazili'nin bir İstanbul kütüphanesinde karşılaşıp sohbet ettiği Bahriyelinin hayalî bir karakter olup olmadığını bilmiyoruz ancak Sultan Mahmud'un reformlarına karşı İstanbul'da sıradan halk yahut bürokrasi arasında dahi bir sessiz muhalefet olduğuna, benzer tanıklıklar üzerinden ulaşabiliyoruz. Nitekim işlemeli kaftanlar, samurdan kürkler, pahalı semerler ve silâhlar artık İstanbul'da gözden kaybolmaktadır ve Türkler, birçok müsriflikten kurtulmaktaydılar; fakat bu modanın yiyecek ekmeği olmayan ve cami önünde dilencilikle geçinen sınıfları etkilemesi beklenemezdi.[76]

Şark dünyasıyla nostaljik bağları bulunan yazar, İslâmî kurumlardan da sıklıkla bahsetmekteydi. Örneğin yeri geldiğinde vakıf sistemini anlatmaktaydı. İstanbul'da camilerde yoksulların sığınabileceği büyük müesseselerin (vakıfların) kurulmuş olduğunu ifade eden Bazili, bir çeşit hastane olan bu kurumların da darüşşifa, devahâne olarak adlandırıldığını ifade etmekteydi. Osmanlı İmparatorluğu'nda bu tür kurumların sosyal yönlerine dikkat çeken Bazili, görenlerin kendisine söylediğine göre Sultan Süleyman Camii'nin yanında yapılmış olan Darüşşifa mükemmel bir hastane gibiydi; geniş bir kubbenin altında onyedi bölümden oluşan bu Darüşşifa'nın bahçesi pencerelerle çevriliydi; hastalarla iki yüz görevli ilgilenmekteydi ve hastaların en fazla şefkâtli besinlerle ki –kızarmış kumru, serçe ve bülbül - doyurulmasını isteyen Sultanın idaresindeki Şark ülkelerinin en muhteşem stilini yansıtan yapılardan biri olduğu söylenirdi. Zor zamanlarda ise hastane artık kirli divanlarda herhangi bir hayırseverliğin yatmadığı, kaderin keyfîliğine terkedilmiş; dilencilerin, hastaların ve sağlıklıların köhne bir yurduna dönüşmüştür; böylelikle güçleri yettikçe hastalar, İstanbul sokaklarında dilenir hâle gelmişlerdir.[77]

76 Bazili, s. 436-437. Ayrıca bkz. Taki, *a.g.e.*, s. 158.

77 Bazili, s. 84-85.

İstanbul'un bu yüzü dışında, başka yüzleri de görülür. Örneğin Bazili gelmeden önce İstanbul'da karşılaşılan sürprizlerden biri, Bavyera prensinin ziyaretidir. Avrupa aristokrasisinin ve saray çevrelerinin Levant gezilerinde İstanbul, başlıca uğrak merkezi hâline gelmektedir. Bayvera prensi, Yunan kralı olan ağabeyini ziyaret ettikten sonra İstanbul'u ve Sultanı görmek ister. Sultan kabul ederken zorlanmıştı; daha önce bunun bir örneği yoktu; prense karşı ayağa kalkarsa eğer, maiyetinin gözünde küçük düşmüş olurdu; bunun üzerine Sultan, prensi bir kır köşkünde kabul edip, karşılıklı olarak ayakta saatlerce sohbet etmişlerdi. Mehmed Ali Paşa ile yapılan barıştan sonra İstanbul'da büyük bir heyecan vardı; her gün ricâl gizli toplantılar yapar ve halkın dikkatlerini devlet yönetiminden uzak tutmak için Türk siyasetinin eski hilelerine başvururdu. Bu tür meselelerde Divanı dâimâ işler hâle getirilir ve günlerce Osmanlıların üzerine konuştuğu ve düşündüğü konular üzerinde sıkı polisiye tedbirler uygulanırdı. Mahmud'un İstanbul'da gündelik hayatı etkilediği anlaşılan tedbirlerinin başında; başka bir zaman olsa muhtemelen Tersane hapishanesine konulması gereken bazı suçluların, şimdi sokak serserilerine yasaların gücünü hatırlatmak için idam edilmeleri vardır. Bir de kadınların kıyafetlerine yönelik çeşitli yasaklar getirilmiştir; kadınların erkeklerle birlikte dolaşmaları, bilhassa geceleri sahilde dolaşmak veya Boğazda kayıkla gezmek yasaklanmıştır. Bazili'nin anlatımından çıkarıldığı üzere Sultan Mahmud'un İstanbul'unda muhtemelen en fazla işitilen sözcüklerden biri "yasak"tı. Fakat bunlara en fazla birkaç hafta uyulurdu; Osmanlı siyasetinde uzun süredir halkın dikkatini başka şeylere çekmek veya halka müteyakkız sertliği hatırlatmak için uygulanan bir yöntem hâline gelmişti. Hemen hemen her yıl İstanbul'da kadınların kıyafetlerine dönük olarak böylesine yasaklar görülmekteydi. Aynı şekilde Kırım koyunundan şapkaların, Yunan ve Ermeni kıyafetlerinin ebatları da bu tür yasak kapsamına alınmaktaydı. Bazili'nin anlatımları doğrultusunda okuyucu, Paris'teki gibi bir moda İstanbul'da olmadığından dolayı, kıyafetler ve şapka ile kendiliğinden oluşan bir moda baskısı değil polis, yani zabtiye ilgilenmekteydi. Yine de böylesine tedbirler nihayetinde yırtılmış cübbeler ve çiğnenmekten kirlenmiş sarıklardan başka bir sonuç vermiyordu. Söylentilere göre Mahmud da tıpkı babası Abdülhamid gibi İstanbul'da kılık değiştirmiş vaziyette yaptığı gezilerden birinde yasaklı bir ferace giyen bir bayanın farkına varınca,

yakasından kendi hançeriyle kıyafeti ikiye ayıracak şekilde yırtmıştı. Bazili, Sultanların tahta geçtikten sonra şehirde yaptıkları denetimlere bu şekilde değinmekteydi.[78]

Bazili'nin İstanbul çalışmaları arasında donanma ve gemilere ilişkin bazı gözlemleri de vardı. Osmanlı gemilerinin güzel formları, özellikle kaptanı derya sancağını çeken 130 topluk Mahmudiye korveti, Avrupalı denizciler oldukça şaşkına uğratmaktaydı. Bu korvet, Amerika'da Amerikalı, Fransız ve İngiliz mühendisler tarafından yapılmıştı ve Bazili, Mahmudiye'nin İstanbul'daki en güzel gemi olduğunun altını çizmekteydi. Tersane inşaatlarında çalışan Amerikalılar, yeni çalışmalarını memnuniyetle Bazili'ye ve Ruslara göstermişlerdi; 3 güvertede 130 topluk bir gemi ve 74 topluk fırkateyn, dünyada kendi boyutlarında bir ilk olarak gösterilmekteydi; 150 topluk bir gemi inşâsı hazırlığı da konuşuluyordu. Bazili'ye göre bütün bunlara karşın Osmanlı'nın bahriye yönetimiyle övünmek mümkün değildi zira herhangi bir güç gerekli imtiyazı aldıktan sonra ona ne isterse ve nasıl isterse yapmasına izin verilmekteydi. Diğer yandan son yıllarda İngiliz subayların da Sultanın donanmasında görev almaya başlamaları söz konusuydu. Diğer yandan Bazili'nin eserinde donanmaya ilişkin teknik bilgilere ve reformlara da rastlamak mümkündür.[79]

Diğer Batılı seyyahlar gibi Bazili için de Sultanın uyguladığı yenilikler ve Avrupa'dan devşirilen herşey, İstanbul'da dikkatleri çeken öncelikli konular arasında yer almaktaydı. Bazili şöyle diyordu: "İstanbul halkı, bu noktadan sonra, sağ tarafı son modaya göre giyinmiş, sol tarafı ise bir çeşit fantastik kostüm olan karnaval maskelerine benziyor. Türk erkekleri Alman kıyafeti giyip mahmuzlarında gösteriş yapıyorlar ancak Sultan, Türk kadınları arasına henüz herhangi bir yenilik sokmadı; aynı feraceyi, renkli pabuçları giyiyorlar ve ışık ile havanın tutumlu bir şekilde girmesine izin verildiği haremin parmaklıklarının arkasına özenle kapatılıyorlar."[80] Bazili bu eleştirisi sonrasında, Sultanın reformlarının sonunda ileride kadınlara sosyal hayata katılım konusunda cesaret verileceği ümidinden bahsetmekteydi. "Onların,

78 Bazili, s. 92-93.

79 Bazili, s. 96-103.

80 Bazili, s. 105.

mükemmel vücutlarını korselerinin zırhıyla sıkıştırdıklarını, sürekli çıplak olan bacaklarına desenli çorap giydiklerini, özensiz altın rengi pabuçlarını Parisyen ayakkabılarla değiştirdiklerini, özgürce omuzlarına dökülen saçlarında Fransız kuaförlerinin cüretkâr elleriyle hârika eserler inşâ ettiklerini görmek istiyorlar. Belki bu şekilde, Boğaz kıyılarının tanrıçalarının Şark saraylarının parlak salonlarındaki zarif endamları, gelen mutlu ziyaretçilerin ellerinde özgürce eğilecek ve çılgın valste dönecek ...." Ancak bu konuları anlatırken yazar, Batılı oryantalistlerin "Şark'ın dişileştirilmiş" imgelemini tekrar ettiği izlenimi yaratır. Rus oryantalist şöyle devam eder: "Bir süreliğine biz onları sokaklarda, pazarlarda, kayıklarda daima ayrı gruplarda, sürekli saçlarını kapatan ve yüzlerinin bir bölümünü örten ve gizemliliğiyle bize Venedik'in romantik maskelerini andıran can sıkıcı yaşmaklar altında görmekten müsterih olmalıyız ve benzer maskeler bazen romantik bir macerayı kolaylaştırırlar. Bütün bu cilveler, gözlerde yoğunlaşmıştır ve bu flörtte, genç Osmanlıların yaptığı gibi aydınlanmış Avrupa'dan örnekler beklemezler ve Avrupalı kibarlığını taklit etmeye çalışmazlar."[81]

Bazili'nin İstanbul'un romantik hayatına ilişkin de diyecekleri vardır. Müslümanlar veya Hristiyanlar arasında olsun bu ilişkilerin başlıca aracılarının, yani çöp çatanlarının öncelikle Yahudi hanımlar olduğunu ifade eden yazar, Yahudi hanımların bu "cömertlikleri"nin maliyetinin de Türk kızları için fazla olduğunun altını çizer. İstanbul'da herkesin bildiği çöp çatanlar ve İstanbul bayanlarına ev sahipliği yapan kadınlar, Bazili'nin okuyucularına sunduğu "romantik İstanbul"un başlıca kahramanları arasındadır. Bu tür kadınlar, evlilik adayı kadınlara allık, kaşları için beyaz, siyah boya, aşk iksirleri hazırlarlar ve kendi evinde onlara buluşma tarihleri verirlerdi. Bazili, bunlardan birinin kendisi İstanbul'a gelmeden hemen önce Pera'da ortadan kaybolduğunu, muhtemelen denize atıldığını belirtir.[82] Haremler dışında İstanbul'daki evlilik düğünleri, Bazili'nin kaleminden çıkan renkli konulardan bir diğerini teşkil etmekteydi. Eğer bir Türk bir düğüne davet ederse, genç gelinin gölgesini bile görmeyeceğiniz gibi, arkadaşlarını da göremediğinize şaşırmamak gerektiğini ifade eden yazar, evlilik ve düğün

81 Bazili, *a.y.*

82 Bazili, s. 109.

adetlerinden de bahseder.[83] İstanbul'un eğlence hayatının aktörleri, çengiler veya baletler de Rum yazarın renkli konuları arasındaydı.

İstanbul'un kahve kültürü de birçok Batılı seyahatnameye konu olmuştur. Bazili'nin de üzerinde uzun uzadıya durduğu konulardan biri, kahve ve kahvehanelerdi. Koyu ve sert kahve İstanbul'a Amerikan kolonilerinden gelmekteydi; Mısır ile yapılan son savaş, bu kahvenin ithâlâtını engellediği için aromatik mokka İstanbul'da uzun süredir nadir yapılmaktaydı ve şehrin sâkinlerini epeyce üzmüştü. Tütün çubuğu keyfine ara verildiğinde reçeller, şerbetlerle mest olunur ve nihayetinde akşam yemeği saati yaklaştığında (ki bu akşam saat 6'da olurdu), misafirlere altın bazadan pembe su saçılırdı ve onların şarkî aromalarını tüttürürlerdi; sakallı misafirler sakallarını aromatik suyun serpintilerinin altına koyarlardı ve bir uşak, pagan bir rahip huşusuyla onları tütsüleyene kadar, tıpkı Hintli idoller gibi hareketsiz otururlardı. Bazili'nin Hindistan'a kadar uzanması, şüphesiz oryantalizmin imgelem dünyasındaki geçişliliklerli açıklar. Bu tür anlatımlarda Bazili, kimi zaman Arap diyarlarına, kimi zaman Hindistan'a göndermeler yapmaktan imtinâ etmez. Bazili'nin İstanbul'da gözlemlediği hayat içinde misafirlikler de vardı ve tütün veya nargile misafirliği gibi çeşitli sosyal hayat formlarına değinmekte, katıldığı yemekli misafirliklerin tasvirini okuyucusuna sunmaktaydı. Yemek sonrasında alışılageldik eğlencelerin başında çengi vardı; Bazili, çengilerin Müslüman tarzı balerin kostümleri giydiklerini söyler, çengi eğlencelerini detaylı bir şekilde anlatırdı.[84]

Osmanlı İstanbulu'nda Avrupalılar, Batılı seyyahların çoğunun dikkatini çeken konular arasındadır. İstanbul'un Avrupalıları Pera'da yaşarlardı ve Bazili'ye göre bu kesim Haliç'in öteki yakasına geçmeye veya İstanbul'a yerleşmeye cesaret edemezlerdi. Pera'nın hâkim tepeleri, muhteşem amfitiyatrosu Avrupalı sâkinlerinin gözlerinin önünde uzanırdı; geniş kubbeler, kuleler ve minareler Müslüman şehrini Kibele'nin taştan taçlarıyla taçlandırıyor ve bu küçük ve kolosal binaların hârikulâde mozaiği, eski surlar ve su kemerleri, otlarla sarılmış bahçeleri, muazzam pazarları ve hafif Asya tarzı sarayları onların

83 Bazili, s. 113-115.

84 Bu bölümler için bkz. Bazili, ss.115-121.

önünde kocaman bir alanda yayılıyodu. Avrupalılar, Pera tepesinin zirvesinden bu manzaraya her sabah hayranlıkla bakıyorlar ve gerçekten bir Osmanlı ağırbaşlılığındaki İstanbul'un gizeminin muhtevâsını incelemeye cüret etmiyorlar. Belki Şark'ın havası, belki de Osmanlı ağırbaşlılığı ziyaretçilere, her şeye karşı şarklılara özgü bir kayıtsızılık aşılardı. Bu eleştiriler, İstanbul'un gizemlerini keşfetmekten imtinâ eden Avrupalılara yönelikti aslında. "Harika bir manzara!" Anadolu şehirlerindeki Avrupalılar, nerdeyse her zaman muazzam aşırılıklar gösterirler; ya maceraseverlerin atılganlığı ve yorulmak bilmezliğiyle acele ederler veya bir Asyalı'nın aptal miskinliğine teslim olurlar."[85] Galata'da Hristiyan dünyasının bütün köşelerinden yüzlerinde merkantil bir dikkatle, huzursuz bakışlı rengarenk bir kalabalık görünür; kirli sokaklarda, pazarlarda ve iskelelerde toplanan yorgun ve renkli kalabalık yirmi dilde curcuna hâlinde fısıldaşır, kaptanlarla pazarlık yaparlar, kâhyalarla dalaşırlar, dünyevî kaygılar taşıyan insanların bütün ehemmiyetsiz meşguliyetleriyle ve faaliyetleriyle bir telaşla yüklerler ve boşaltırlar. Şehrin bu kısmı, İtalyan cumhuriyetlerinin ticari girişimci ruhunu eski nüfusunun başlangıçtaki canlılığında tamamen muhafaza etmektedir. Bazili'ye göre burası Şark değildir, bir Müslüman şehri değildir. Avrupa'nın Levant olarak adlandırdığı şeydir: "Levant; İtalyanların, Almanların, Adriatik körfezinin Slavlarının, İyon adalarının Yunanlılarının, Fransızların, İspanyolların, İngilizlerin, İsveçililerin ve Amerikalıların gelişigüzel ayaktakımının" olduğu yerdir. "Onların arasında Şarkın yerlileri bile kaybolur veya Galatanın alışveriş dünyasındaki farklı milletler grubunun canlı resmine hizmet ederler. Zira bunaltıcı, karanlık, gürültülü olan bütün Galata, önünde yerkürenin bütün köşelerine yelken açmaya hazır bekleyen muhtemelen bütün renklerden bayrakları olan iki bin geminin durduğu kocaman ölçekte ticari bir pazarı temsil eder."[86] Bazili havsalasında bu tabloyu kadim dünyanın kolonileriyle karşılaştırmaktan hoşlandığını itiraf eder; bunlar, Hellespont yani Çanakkale Boğazı'ndan Tavrida, yani Kırım, yarımadasına kadar kıyı boyunca uzanan kolonilerdir ve o çağlarda, şimdi de olduğu gibi kendi üretimlerinin fâilleri olmak bu bölgelerin sâkinlerinin kaderlerinde yoktur. Burada Yunanistan'ın müteşebbis

85 Bazili, s. 127.

86 Bazili, *a.y.*

halkları ile Finikelilerin, Kartaca ve Sicilyalıların denizci halkları, iç Asya'nın halklarıyla aralıksız süren panayırlarda bir araya gelmişlerdi."[87] Galata, İstanbul'un uzun çağlara dayanan ticaret geçmişini bünyesinde toplamış ve tarihi, Bazili gibi birçok seyyahın da kağıdını doldurmuştur.

Bazili, kadim koloni şehirlerinin de şimdiki Galata kadar kirli ve dağınık mıydı diye sormadan edemiyordu. Sokakların darlığı, İstanbul'un alındığı zamanlardan beri ne değişmiş ne de temizlenmişti ve şiddetli yağmurlarda tamamen geçilmez olurdu, dar sokaklardaki pis kokular, sokaklarda görülen kesilmiş koyun parçaları, etrafta dolaşan köpekler; sebzelerin, balıkların ve insan kalabalığının istiflendiği gürültülü pazarlar, Bazili'nin İstanbul'un diğer yüzünü teşkil etmekteydi. İstanbul'un bu kısmında, "tekneniz Galata iskelesine demir attığında sizi bekleyen manzara budur" diyordu yazar. "Ve havsalanız hâlâ gemi güvertesinden hayran kaldığınız İstanbul'un ve Boğaz'ın lüks bir panoramasını muhafaza ediyorken, bu ülke size, tıpkı Marmara denizinin sahillerinin meyveleri gibi, içi pislik dolu bir dış güzellik sunar" diyerek, üslubunu sertleştirmektedir. Gemiden ilk bakışından sonra bu pis kokan Galata'dan ilk defa geçen bir seyyah Boğazdan ayrıldığına pişman olur demektedir. Kısaca şehrin Boğazdan panoraması ne kadar büyüleyici ise de gemi limana yanaştığında ve seyyah Galata'ya ayak bastığında tam bir bakımsızlık ve dağınıklık ile karşılaşır. Bazili, bu noktadan sonra Galata'nın Cenova ve diğer İtalyan tüccar devletlerini kimi özelliklerini yansıtan ve Bizans ile karışan özelliklerinden bahsetmektedir: ancak bunlardan yalnızca bazı izler kalmıştır. Şehrin Osmanlı öncesine ait yapılarının kalıntılarından kalan eski taşlardan cami ve yeni yapılar için kullanılmış olanlardan arta kalanların yer yer etrafa dağılmış halde olduğu görülmekteydi: her bir harabe olan ve Türklerden önceki halkların izleri Türkler için adeta bir taş ocağı işlevi görmektedir.[88]

İstanbul'da girebildiği her yeri ziyaret etmeye çalışan Bazili, Tophane'nin içine ve Tersane'ye de anlaşılan o ki rüşvet vererek girmeyi başarmıştır. Tersane hapishanesinin de tasvirini yapan Bazili, buraya her türden ve her milletten suçlunun gönderildiğini yazmaktaydı.

87 Bazili, s. 128.

88 Bazili, s. 128-129.

Hatta Avrupalılar, özellikle konsoloslukları tarafından suçlu bulunan İtalyan denizciler gibi, karışık türden suçlularla karşılaşmıştır. Rumların, Ermenilerin ve Yahudilerin dinî liderleri dahi çeşitli mühim suçlar dolayısıyla belli bir süreliğine yahut hayat boyu cezasını çekmek için buraya gönderilirdi.[89]

İstanbul pazarlarını ziyaret etmeye niyetlendiğinde Bazili, önce salgın hastalıktan dolayı gözünü korkuttaklarını söyler; "bu mevsimde İstanbul'da çok yaygın değildir, tıpkı geçtiğimiz yıl olduğu gibi, ancak zaman zaman İstanbul'un çeşitli mahallerinde beklenmedik şekilde görülmekteydi ve o da bir kişiyi vurmaktaydı. İstanbul ile vedâlaşmaya niyetim yoktu" diyen Bazili, bu yeri ziyaret etmekten önce vazgeçti. Geçmişte bu pazarları ziyaret eden Batılı seyyahların başına gelenlere de bazen yer verir: yaralanan veya saldırıya uğrayan seyyahlardan bahseder. Sultan Mahmud'un reformlarına rağmen bu mekânlar, hâlâ şarklı karakterlerini muhafaza etmektedirler; fakirleşen Osmanlı başkentinde geçmişteki Asya lüksünün ancak kalıntıları görülmektedir. "Türkiye'de kesinlikle kaderci olmak gerekmektedir; sokaktaki bir türbeden hafif bir baş ağrısına kadar her şey size rahatsızlık ve azap verecek, herşeyde ölümün korkunç alâmeti belirecektir." Mahmud'un bütün reformları, İstanbul'un gündelik hayatı sözkonusu olduğunda şarkî karakterini korumaktadır. Yine de 1826'dan sonra yapılan reformların, kamu düzeni ve asayişe katkı yaptığından, pazarlarda suç hadiselerine pek rastlanmadığı özellikle dikkat çeker. Diğer yandan İstanbul ahalisinin Batılılara karşı misafirperverliği ve yaklaşımı, olumlu bir bakış açısıyla işlenir.[90]

Bazili'nin işlediği konular arasında kitaplar ve kitapçılar da vardır. Rahatlamak için kitap ve elyazması pazarını ziyaret ettiğini belirttmektedir yazar. Bu mekânlar, ilim ve sessizlik mekânlardır; müstensihler dükkânlarında otururlar ve huşû ile Kuran istinsah ederlerdi. Diğer bir kısmı, kırmızı mürekkeple başlıkları yazarlar; başkaları ise desenli yazılar, yani hatlar üzerine çalışırlardı. Bütün bu çalışmalar için sağ bacak, yegâne yazı masası işlevi görür. Bu tablo, Bazili için etkileyici olsa gerek; İslâm tarihinde kitabın yerini anlatan Bazili'ye göre, İslâm

89 Bazili, s. 131.

90 Bazili, s. 138-139. Diğer yandan Bazili, yalnızca Müslümanların köle pazarlarına giremediği için Çerkes kölelerinin satıldığı köle pazarlarına giremediğini belirtir.

Peygamberinin saf yaradancılık öğretisine karşın, kendisinden sonra gelenler kendilerini paganizmden bütünüyle kurtaramadılar. Kitaba hürmetten bahseden Bazili, onyedinci yüzyılda İstanbul'da Kuran'ın elyazması olmayan nüshası (нерукосотворенность) hakkında teolojik tartışmalar yaşandığını anlatır. Ancak artık Müslümanlık bu zorlukları geride bıraktı ve artık pazarlara Türkçe basılı kitap girebiliyor; hatta basılı Türkçe kitapların tam bir koleksiyonunu birkaç yüz ruble karşılığında alınabiliyor. Kitap pazarlarında Kuran'ın elyazması olmayanını dahi bulmak mümkündü. Türkçe kitapların çok küçük olduğunu vurgulayan Bazili, bu noktada Gutenberg'in Türkiye'de keşfini anlatır ve Lale devrine kadar gider. Matbaanın Osmanlı serüvenini bilindik öyküsüyle anlatır ve sonuçta matbaanın geç gelişini ulemâ, kâtipler ve hattatlara bağlar. "Bu mesele üzerine dindaşlarının önyargılarından azade bir Türk ile konuştum; o bana başka bir neden gösterdi. Alt sınıf ulemâ yüzyıllardan beri Kuran'ı, fetva koleksiyonlarını, diğer dinî ve hukukî kitapları istinsah ederek geçimlerini sağlıyorlar; eğer bu kitaplar tab' edilseydi, binlerce kâtip, müstensih vs. geçim vasıtalarından mahrum kalırdı."[91] Bazili bu durumun her yeni makine kullanıma girdiğinde, işçi sayısını düşürmek sorunuyla karşı karşıya kalan İngiliz fabrikatörlerininkine benzetir. Zira Kuran istinsahı, pek çok Türk için çok hayırseverce bir meşgalenin parçasıydı ve bir çeşit dinî hayır olarak Kuran çoğaltılıp dağıtılırdı. Sultanlar ve ricâl kendilerini onu istinsah ettirmekle mesul sayarlardı ve bütün camilerin kütüphaneleri, bağışlanan Kuran elyazmasından müteşekkildi. Sultan II. Mahmud, daha ziyade askerî reformlarla uğraşırken, kitap basımını da unutmadı. Sultanın matbaası için Paris'te Didot'da güzel yeni harfler kalıplandı, yeni makineler İngiltere'den elde edildi. Şimdiki saltanat döneminde basılan kitaplar, Bazili'ye göre tarihi hatırlatır; düzenli orduda subayların talim pozisyonları hakkında bazı tecrübeler; Avrupalı ordu talimleri ve Yeniçerilerin isyanı vs. "Şark, bir kefen gibi örtülmüş gizem peçesini üzerinden atmak istiyor sanki" diyordu.[92]

Daha önce de belirtildiği üzere *Bosfor i Novıye Oçerki Konstantinopolya* Rusya'da her ne kadar ödüle lâyık görüldüyse de Senkovskiy'nin eleştirileriyle karşılaşmıştı. Yine de bu eseri, bir öncekini

91 Bazili, s. 141.

92 Bazili, s. 142.

tamamlar niteliktedir. Şark'ta dinlenme ve keyfin gündelik hayattaki görünümlerini anlatırken, Kireçburnu'nda bir çınarın gölgeliğinde, bacaklarının üzerine oturmuş, denizin meltemini içine çeken, tütün içen ve uyuklayan, kahve içerek uykusunu kaçıran çok sayıda Osmanlı görülürdü. Bazili'ye göre bu insanlar için uyku hâlinde dinlenme, uykunun kendisine tercih edilir; rüya dahi görürler veya tabiatı kuşatan herşey bu değerli anlarda bir ışıkla temsil edilir, uçsuz bucaksız bir rüya, hayatı kuşatan herşey mistik bir fantazmagoryada (bir seri tutarsız hayal) birleşir ve tıpkı Boğazın gemileriyle, titreyen tepeler ve ağaçlarıyla, yeşil neminde devrilmiş mükemmel binalarıyla akması gibi, onların gözünün önünden akıp giderdi. Bu insanların iç dünyasını tasvir etmeye çalışan yazar, hangi düşüncelerin, hangi azgın rüyaların bunların ruhunu, eski bir çınarın gövdesini kaprisli bir Arabesk oluşturarak saran yeşil bir sarmaşık gibi sardığını merak ediyordu. Bazili, uzun süren bu atalet hâlini şiirsel bir dille tasvir ederken şöyle diyordu: "Uzun süre önce problemi çözmüş olan Boğazın bu filozoflarına nasıl imrenilmez?"[93] "Şarkın ataleti", sarkastik bir dille ifade edilmektedir. Bu ataletin önemli bileşeni de keyiftir. "Türklerde herşey onların uyuşuk keyiflerine bağlıdır" diyordu; hayat ve keyif konusundaki yetenekleri mükemmel dereceye ulaşmış görünüyordu.[94] Şüphesiz Batılı oryantalist edebiyatın diliyle de uyumlu bu ifadeleri dikkat çekicidir. Keyfin lüks ile tamamlandığı ve İstanbul'un zengin efendilerine mahsus olan hayat tarzını anlatırken bütün sınıfların, az veya çok kendilerine göre keyfi yaşamanın yolları olduğunu da görmekteyiz. Payitahtın bütün çevresinde, en hoş yerlerin olduğu Boğaz kıyılarındaki her yerde, ağaç gölgesi, taze bir derenin mırıltısı, rahat bir haliç İstanbulluları dalgın bir keyfe çağırırdı. Her yerde güzel bir taraça, gösterişsiz bir ibadethâne bulunurdu. Misafirperver bir kahvehaneci Boğazın bu ehl-i keyfini sürenlere bir kilim verir, az bir para karşılığında kahve ve çubuk verir; bunlar keyfin vazgeçilmez iki unsurudur. Bunlar İstanbul halkının politik ve dinî hayatında çeşitli rol oynarlar. Bazili bu noktada kahvenin ve tütünün Müslüman hayatındaki mistik rollerine değinip geçtikten sonra, tarihlerini de anlatır ve bu uzun anlatı, büyük ölçüde I. Mouradgea D'Ohsson'a dayanır. Nihayetinde kadınlar arasında da

93 Bazili, s. 241-242.

94 Bazili, s. 242.

tütün çubuğu bağımlılığının yaygın olmasına karşın, onların yalnızca haremlerde, evlerde içtiklerini, sokaklarda içmelerinin hoş karşılanmadığını söyler. Ancak kadınlar, Türklere İranlılardan geçen şâirâne nargileyi daha ziyade severler. Boğaz kıyısında keyif kahvehâneleri bol olduğu gibi, ıssız ve vahşi yerler de vardır. Kahvehâneler ise yola bakarlar ve gezginlerin güvenliği için sıkı bir zabtiye gözetimindedirler.[95]

Yeri gelmişken bir cümleyle belirtmelidir ki II. Mahmud döneminde İstanbul'un 'arka sokaklar'ın sıradan hikâyeleri üzerine de Bazili'nin eserlerinde çeşitli bilgilere ulaşmak mümkündür. Bazili, halk hikâyelerine, hikâye anlatıcıların hilelerine de açtığı ayrı bir başlıktan sonra yasak aşklara da girer. İstanbul'da afyon kullanımı ve gastronomik yasaların ihlâli, bazı Sultanların bunlar karşısındaki sert politikaları, afyon kullanımına ilişkin talimatlar, afyon ticareti ile bağlantılı olarak İstanbul'da bulunan Amerikalılar, serserilerin olaya bakış açısı, kafein afyonu, İstanbul sarhoşları, halkın en sevdiği içki türleri ise aynı bölümde toplanmıştır. 1830'larda İstanbul'daki asayiş ve bir bakıma sokak hayatının, serserilerin sosyal tarihinden fragmanlar sunan Bazili, afyon konusuyla olduğu kadar donanma gemilerinin inşasıyla bilhassa Amerikalıların meşgul olduğunu hatırlatmaktadır.[96] İstanbul'da gıda maddelerinin kontrolünün devlet tarafından çok sıkı bir şekilde denetlendiğini vurgulayan Bazili'ye göre bu mesele, yöneticilerin ve bizzat Sultanın kendisinin ilgilendiği bir konudur. Bazili, devletin şehirde yaşayan bu muazzam nüfus nezdinde sükûnet ve asayişi sağlamaya dönük araçlara dikkat ettiğini özellikle vurgulamaktadır. Amerikalıların İstanbul'daki varlıklarına özellikle dikkat çeker; Amerikalılar, İstanbul üzerinden Çin, Japonya ve Müslüman güneydoğu Asya'ya dikkate değer bir afyon çıkarıp ihraç ederler. Parantez içinde belirtmek gerekir ki bütün Avrupa'nın kendilerine karşı silaha sarıldığını düşünen Türkler, Amerika ile iyi geçinmektedirler; hatta Bazili'ye göre Osmanlı hariciyesi, Amerika ile bir savunma ve saldırı ittifâkı yapmayı arzulamaktadırlar.[97] Diğer yandan yazar, veba ve çiçeck hastalığı gibi salgınlara da değinerek, popüler ve tıbbî

95 Bazili, s. 243-245.

96 Bkz., Bazili, ss.251-257.

97 Bazili, s. 255-256.

tedavi yöntemlerine kadar birçok bakımdan İstanbul'un hastalık ve tıp tarihine ışık tutar.[98]

İstanbul sözkonusu olduğunda Rus okuyucuların en fazla ilgisini şüphesiz Boğaz çekmekteydi. Bazili'nin ikinci kitabı da ağırlıklı olarak Boğaz ve civarına yoğunlaşmaktaydı. Boğazdaki sosyal hayatın vazgeçilmez unsurları şüphesiz kayıkçılardır; bunlar genelde Adalarda yaşayan Rumlardan oluşmaktaydı ve kalabalık bir meslek grubunu oluştururlardı. Sürekli akıntıyla ve dalgalarla mücadele ettiklerinden dolayı tecrübeli ve cesur olmayı gerektiren bir meslek olan kayıkçılık ve kayıkçıların meslekleriyle uyumlu keten kıyafetlerinden neşeli hallerine kadar birçok karakteristiği, Bazili'nin çalışmasına konu olmuştur.[99] Boğazın müthiş doğasına açılan pencerelerin arkasındaki yalılar gibi, Boğazdaki dükkânların inşâsındaki şiirsel düşünce de Bazili'yi etkilemişti. "Bu enfes konutlara baktığınız zaman, şark saadetinin bu mabedlerinde, kalın kafeslerin gizemli loşluğunda bakışlardan dikkatli bir şekilde kapanmış bir şekilde yalnızca Boğaz dalgalarının okşayışına ve Boğaz şekerlemelerinin aşk dolu nefesine uzanılabilir, huzurlu, şımartılmış, sanki bir bahçenin yanındaki mersin ağacı çalısının altında uğuldayan bir bülbülün şehvet dolu sesini dinler gibi siz endişelerimizi, yorgun hayatımızı değil fakat başka asırlara, beşeriyetin başka diğer bir çağına izafe edilen, onlarda akan başka bir hayatı düşüneceksiniz ki bu hayat, Vezüva yanardağının lavlarıyla korunmuş evlerin kitâbelerinde mahfuzdur: 'Burada mutlu olunuyor.'[100] Lâkin Bazili'nin de diğer seyyahlar gibi anlattığı üzere yangınlar, bu şehrin en büyük sorunlarından birisidir.[101] Bazili'nin izlenimleri, Boğazın Avrupa yakasının daha canlı ve hareketli olduğu yönündedir; Galata'dan Büyükdere'ye kadar olan dış mahalleler, bahçeler, köşkler bulunuyor; canlı bir gökyüzünün altındaki evler, dükkânlar, camiler ve çeşmeler Bazili'nin gerçekçi kalemine konu oluyordu. Boğazın şiirsel havası ve İstanbul'un taze iklimi, bütün bu pastoral tabloyu tamamlıyordu. "Boğaz kıyılarının ahalisine bakan birisi, bu tabiata yalnızca hayran

98 Bkz., Bazili, ss.259-275.

99 Bazili, s. 279-280.

100 Bazili, s. 282.

101 İstanbul yangınları konusunda bkz. Bazili, s. 403-410.

kalabilir; ruhu, Boğazın taze havası boyunca içine dökülen şiirsel miskinlikte ve rahatlatıcı sükûnette uykuya dalar."[102]

Bazili'yi sıradan bir seyyah olarak görmemek için birçok neden olmakla birlikte, şüphesiz onu Şark'a, oryantalizm diliyle içeriden bir bakışın ifadesi olarak görmek için de birçok neden bulunabilir. Mezarlıklara ilişkin bölümler gibi birçok bölüm, yazarın İstanbul'a ilişkin anlatılarında şehre vukûfiyetine delâlet eder. Öncelikle yazar, okuyucunun havsalasında bir imgelemler dünyası uyandırır; "Boğaz mezarlıkları, teatral bir dekorasyonun bütün büyüsüyle her iki sahilde uzanır. Serviler, çınar ağaçlarının taze bitki örtüsünün, Türk bahçevanlar tarafından budanmış simetrik ve ince ağaç sıralarının, Boğaz mimarisinin mükemmel bir şekilde kesik hatlarının arasında koyu başlarını yer yer gösterirler. Çınar ve serviler kadim çağlardan itibaren güney milletleri tarafından hayat ve ölümü imgeleştirmek için seçilmiş iki ağaçtır, eskiler bir bebek doğduğunda toprağa bir çınar, mezarının başına ise bir servi ekerlerdi."[103] Bazili, mezarlıkları anlatırken de birçok detay vermekteydi ve hatta Kont Bonneval'in mezar taşı kitâbesini Rusça'ya çevirmişti. Bazili'nin anlattığına göre İstanbul'un ve hatta dünyanın en büyük mezarlığı, Boğazın Asya kıyısındaki Üsküdar'da bulunmaktaydı ve Karacaahmet mezarlığından bahsettikten sonra, türbeleriyle meşhur Eyüp tasvirlerine geçmekteydi.[104] Bu konuda verdiği bilgiler, yazarın İslâm ve Osmanlı tarihine olan âşinâlığına ışık tutmaktadır. Müslüman müminlerin, İstanbul'un bu ilk türbesini mumlar, kokulu ağaçlar veya kehribarlar sunarak yahut para yardımı yapmak suretiyle gerçekleştirdikleri günlük ziyaretleri, Bazili'nin İstanbul izlenimlerine yansıyan konular arasındadır. Eyüp'ün mistik havasını anlatırken yazar, bu uhrevî sessizliğin yalnızca, mezarlıklar ve mezar kazıcıların kürekleri üzerine şarkı söyleyen kuşların çıkardığı müzik sesiyle kesildiğini vurgulama ihtiyacı hisseder.[105] Eyüp'ü anlatırken yazar, bahriyeliler için üretilen kumaş fabrikası gibi başka detaylara da değinmeden geçemez.[106] Mezarlıklar, mezar başlarına servi dikimi,

102 Bazili, s. 284.

103 Bazili, s. 287.

104 Bazili, s. 291-293.

105 Bazili, s. 294-295.

106 Bazili, s. 293.

para karşılığı tutulan ağıtçılar gibi cenazeye ilişkin görenekler, Bazili'nin ayrıca anlattığı konular arasındadır.

İstanbul akşamları ve geceleri, Bazili'nin hayranlığını gizleyemediği zamanlardandı; ay ışığının Boğaza vuruşu, camilerin ve Bizans kiliselerinin kubbelerinin denizdeki yansımalarını tasvir ederken yazar, sanki yüzyılın ikinci yarısındaki ressam Ayvazovskiy'nin tablolarını müjdeliyordu. "Boğazda, Asya'nın güzel kokulu tepelerinin ortasında, sanki kadim zamanlardan beri kuşatan bir gizem gibi akşamın alacakaranlığına bürünmüş, mezarlıklar arasında ve Şark halifesinin payitahtında uyuyan, yanıtsız bir sessizlik, doyumsuz bir sükûnetin kalbine sevinçle akan… Şark saadeti" Boğaziçi akşamlarını kuşatmaktaydı.[107] Bazili, Boğaziçi akşamlarını, sükûnetin ruhu saran saadeti olarak tarif etmekteydi ve Şark saadetini, kadim zamanlardan beri kuşatan bir gizem gibi sessizlik ile ilişkilendirmekteydi; "Belki de sessizlik, kendi mükemmel harmonisine, elle tutulamaz, çözülememiş gamasına sahiptir."[108] Boğaziçi geceleri, Bazili'nin anlatımında adeta zamanın durma noktasına geldiği bir sükûneti temsil eder ve bu tür bölümlerde Bazili, belki de şarkbilimin değil, şarkiyat edebiyatının dilinden konuşur. Sükûnet, zamanın da yavaşladığı bir durgunluk izlenimi uyandırır. Romantizm çağının referansları, birçok yerde devreye girer ancak oryantalist perspektifin bazı tahayyülleri eleştirilir: "Antipoetik çağımızda, ayı tahkir etmek ve kötülemek moda oldu, Jean-Paul onu yeryüzümüzün hizmetçisi yaptı, Bayron'ın şeytanî esin perisi en alaycı dokundurmalarını ona boşalttı ve erdemli ayı muzip Amur'un arabulucusu olarak adlandırdı. Lâkin Boğaziçinin ayı, gerçekten de gecelerin erdemli misafiridir, çünkü İstanbul'da gece aşk maceraları yalnızca halk masalları ve seyyahların hikâyelerinde yaşanır." Batı oryantalizminin şarka ilişkin cinsel söylemlerine yönelik eleştiriden sonra şöyle devam eder: "Her ne kadar bizim vekâyinâmelerimize geçmesi henüz yedinci bin yılda olsa da o, tıpkı onyedi yaşındaki bir Çerkes kızı gibi taze ve gençtir. Boğazdan hususî bir keyifle geçip gider ve Boğazın sularında hususî bir aşkla yüzer; burası onun payitahtıdır, buradaki camilerin geniş kubbelerinde, minarelerin oklarında, ortodoksluğun hükümdarının sarayında, Boğazın dalgalarında öylesine

107 Bazili, s. 301-302.

108 Bazili, s. 301.

mağrur sıçrayan al bayraklarda kendini bulur. Ve bu şereflerin Boğazda ona yalnızca Konstantin'in payitahtının üzerinde yükselen haleflerinin eğri kılıçları gibi, kibirli ve korkunç Osman'ın hilâlinin zamanından itibaren verildiğini düşünmeyiniz."[109] Bazili'ye göre Osmanlılardan çok önce İstanbul'un sembolüdür hilâl. Diğer yandan İstanbul'un güzelliği için bir metafor olarak kullanılan ve 19. yüzyıl Batı oryantalizminin vazgeçilmez imgelerinden olan Çerkes güzelliği, Puşkin çağının Rus okuyucularının beklentilerine de cevap vermekteydi.[110]

Bazili'nin tetkiklerinde, İstanbul tarihinden bazı etnografik ve kültürel bilgilere de sıklıkla rastlandığı belirtildi. Boğaz semtlerindeki insanların sosyo-kültürel hayatını anlatırken, kayıkçıların ve kadınların sosyal hayatlarını dikkatle gözlemlediğini anlamak mümkündür. Boğazın yalnızca doğal güzelliklerini değil, bir kayıkta gece saatlerce insanların gündelik hayat kaygılarını izlediğini söyleyen Bazili, hâliyle toplumla temas da kurmuştur. İstanbul'da Boğaziçi'nde yalnızca varlıklı insanlar yaşayıp eğlenmezlerdi; yalılar ve dükkânlar arasında sahil boyunca içinde yoksulların yaşadığı evler de bulunmaktaydı. Yoksul Türkler yani reâya, gün boyunca pazarda tezgâhlarının başında otururlar, akşamları ise temiz hava almak için Boğaz'a giderlerdi. Haliçte binlerce kayıkçının çıkardıkları sesler, bir yabancıyı afallatabilirdi ve Bazili, bu kayıkçıların konuşmalarına kulak misafiri olmuş, onların kendine mahsus şivelerini dahi okuyucusuna aktarmıştır.[111]

İstanbul'un tarihinde anıtlar ve yapıtların tarihi, mimari özellikleri ve tasvirleri de Bazili'nin geniş perspektifine dâhil olmuştur. Fındıklı'dan Ortaköy'e kadarki güzergâh üzerinde bulunan yerlerin tasvirini yapan Bazili, zaman zaman araya tarihten fıkra ve hikâyeler eklemek suretiyle, bölgenin Bizans geçmişine de değinmeden geçmez. Bu gelişigüzel anlatı düzeninde anıtların tarihini okurken birden Boğaz

109 Bazili, s. 302. Bazili'nin iddiasına göre hilâl, eski çağlardan beri Boğaz kıyısındaki Yunan kolonisinin amblemidir. Onun Bizans'ın kadim sikkelerinde bulunduğunu belirten yazar, II.Mehmed'in onu payitahtının üzerinde yükseltirken, onun kadim mirasını bilmeden geri getirdiğini ileri sürer.

110 19.Yüzyıl Avrupa oryantalizminde Çerkes imgesi için bkz. Irvin Cemil Schick, *Çerkes Güzeli: Bir Şarkiyatçı İmgenin Serüveni*, (çev.Ayşen Anadol), İstanbul: Oğlak Yayınları, 2004, s. 65-111.

111 Bazili, s. 305-306.

Julyettası Zafira'nın hikâyesine geçersiniz. Barbaros Hayreddin Paşa Türbesi'nden bahsedilirken, onun döneminde Akdeniz'deki başarılarına değinmeden geçmez.[112] Bazili'nin çalışmasında dikkat çektiği ilginç olan konulardan bir diğeri, topografya ve fiziki coğrafyadır. Bu noktada Boğazdaki ikili akıntı sorununa değinmektedir: Karadeniz'den Marmara'ya ve Marmara'dan Karadeniz'e akıntının yönü, öncelikle akıntıyla savaşmak zorunda olan kürekçilerin hakkında bilgi sahibi olması gerektiği bir konuydu. Yani yazar, öncelikle İstanbul kayıkçılarının tecrübî bilgilerini konuşturur. Diğer yandan Boğazdaki akıntı, Avrupalıların da ilgilendiği bir konuydu zira Bazili, Avrupalıların İstanbul'un tabiatına hususî bir ilgisi olduğunu vurgular. Bu noktada belirtmek gerekir ki İstanbul'un doğası ve topografyasıyla yalnızca Avrupalılar değil, Ruslar da ilgilenmektedirler. Boğazdaki akıntı konusunda yazar, 17. yüzyılda Marsigli'nin yaptığı çalışmayı anlatır öncelikle; Bolonya Enstitüsünün kurucusu Kont Marsigli, Boğazdaki akıntı üzerine, Kraliçenin lütfuyla uzun bir Latince tez yazmıştır. Boğazdaki kaprisli akıntıyı gözler önüne seren bu ilim adamı İtalya'yı şaşırtmıştır. Burada dâimi olarak iki akıntı olduğuna inanılmaktadır; Karadeniz'den Marmara'ya ve Marmara'dan Karadeniz'e. Ancak Boğaz kayıkçılarının coğrafik bulguları Boğazın iki ucu Adalar ve Fenerlerin ötesine ulaşmamasına rağmen onlar bu ilim adamının görüşlerine katılmamaktaydılar. Aksine Marmara Denizinin nereye döküldüğünü bilmiyorlardı, Karadeniz'e hiçbir yer yoktu ve ancak akıntının tersinin yalnızca lokal olduğunu ve Marmara Denizinin Karadeniz'e doğru hiç akmadığını biliyorlardı. Onlar "varoşlardan İstanbul'a inilir" ve "İstanbul'dan varoşlara çıkılır" ifadesini kullanırlardı. Boğaz, onlara daima kuzeyden güneye akan geniş bir nehir gibi gelirdi. Kont Andreossi, Napolyon'un iktidarının son döneminde Boğaz üzerine detaylı bir araştırma yaptı ve Boğazın ters akıntısının bütün su şeridinin dışarı taşan kıyılara yaptığı güçlü baskının lokal ve geçici olarak geri püskürmesinin bir sonucu olduğunu öne sürdü. Ancak komşu denizlerdeki rüzgârlardan dolayı yaşanan herhangi bir değişme bazen sistemi olduğu gibi değiştirmekteydi. Avrupa tarafında kuzeyin serin rüzgârlarıyla güneye doğru hızlı akıntı şeritleri ve Asya tarafında ise kuzeye doğru akıntı şeritleri oluşmaktaydı; uzayan güney rüzgârlarıyla da tersi olmaktaydı. Bazili, Boğaz'daki akıntı

112 Zafira'nın hikâyesi ile ilgili ayrıca bkz. Bazili, s. 309-331.

üzerine daha önce ortaya atılmış olan ciddi tezlerden haberdardı ve yer yer Boğaz'daki rüzgârlar hakkında da dönemine göre enteresan bilgiler vermekteydi. Eserlerindeki bu tür verilerin yalnızca İstanbul seyahatine dayanmadığı açıktır. Belli ki Bazili, İstanbul hakkında Rusya kütüphanelerinde çeşitli araştırmalar yapmıştı.[113] Bazili yine bu eserinde sığlık alanlarda balıkçıların meskenleri olarak kullanılan kulübelere ve Boğaz'daki farklı balıkçılık yöntemlerini tarif etmektedir. Balıkçıların hem minyatür birer kulübe görünümündeki ve hem de bir çeşit sepet gibi görünen meskenleri, Haliç'te bulunmaktaydı. Balık fiyatları bazen öylesine yüksek olabiliyordu ki böyle dönemlerde yalnızca varlıklı kesimler tüketebiliyordu.[114]

İstanbul'un dış ticareti, yabancıların elinde bulunmaktaydı. İç ticaretin ise büyük bir bölümü, Rumların ve diğer gayrimüslim tâbî halkların elindeydi; nakit miktarın hacminin önemli kısmı ise Ermeniler ve Yahudilerin elindeydi.[115] Gayrimüslimlerin yaşam tarzı, Bazili'nin Rusya'daki okuyuculara sunduğu başka konulardan bir diğeriydi. Yine diplomatların Avrupalı yaşamları, Büyükdere ve Tarabya'daki sosyal dokunun çeşitliliği üzerinden Bazili, Osmanlı İstanbulu'nun kozmopolit yapısını bir defa daha göstermekteydi.[116] Kısaca Bazili'nin eserinde yer yer değindiği konulardan biri de İstanbul'daki Türkler, Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler arasındaki karşılıklı ilişkilerdir. Diğer yandan İngiliz seyyahların yoğunluğu Bazili'nin dikkatinden kaçmamıştı: "İstanbul'da tıpkı yerkürenin diğer bütün noktalarında olduğu gibi sürekli İngiliz seyyahlarla karşılaşmanız mümkündür. Son yıllarda, özellikle Şark'ta uzun süreli karışıklıklardan sonra, sakinleştirici Avrupa'nın umumî dikkati uyandı, Britanya'nın Yunanistan ve Türkiye'ye tam bir seyyah ordusu gönderdiğini düşünmek mümkündür."[117] Bazili'nin İstanbul'da bulunduğu zamanlar, İngiltere'nin Rusya karşısında Yakın Şark'a yönelik uzun vadeli ajandasının teşekkül ettiği yıllara tekabül etmekteydi ve İstanbul'un her yerinde rastlanan İngilizler, devlet politikasına paralel olarak gelişen ilginin bir yansımasıydı. Lord Byron ve

113 Bu hususta bkz. Bazili, s. 334 vd.

114 Bazili, s. 339.

115 Bazili, s. 359-361.

116 Bazili, s. 351-352.

117 Bazili, s. 369.

Sir Walter Scott gibi romantizm çağının yazarları, Bazili'nin İstanbul çalışmalarında yer yer edebî referansları ve zihnî bağlantıları teşkil ederler; İngilizlerin Şark'a yönelik algılarında romantik edebiyatın tesirlerinin ölçüsü, bu noktada kendini hissettirir.

Bazili, İstanbul'un neredeyse her köşesini okuyucusuna anlatmak istemiştir. Büyükdere'den Belgrad Ormanına uzanan güzergâh da oryantalist seyyahın tasvir ettiği İstanbul manzaraları arasında yer alır. Dolayısıyla yalnızca İstanbul'un şehir ve varoşlarını değil, zaman zaman çevresini de anlatır: "Boğazın kadınsı manzarasından sonra dağların vahşi tabiatı bizim için hususî bir cazibeye sahipti."[118] Üç saatlik bir yürüyüşle Belgrad ormanları ve ulaştıkları Belgrad köyü bunlardan biridir. Buranın Bizans döneminde Balkanlara yönelik seferlerde getirilen Slavların ilk yerleşim yeri olduğunu ancak bunların zamanla dilleriyle birlikte Slavlık karakteristiklerini kaybettiklerini, ancak bu coğrafyada Balkanlardaki pastoral hayatlarını muhafaza ettiklerini anlatır.[119]

Yeri gelmişken vurgulanmalıdır ki Sovyet dönemi yazarları, Bazili'nin İstanbul yazılarında özellikle ekonomik altyapı hakkında verdikleri bilgilere dikkat çekmişlerdi. Bazı tarım aletleri ve tarım ile bahçecilik konuları da Bazili'nin ilgi alanı içindeydi. Yazar, Osmanlı'da hayvancılıkla uğraşanlardan daha ziyade çiftçiye çok fazla angarya yüklendiğini, tarımın Büyük Konstantin döneminden beri neredeyse aynı gelişim seviyesinde kaldığını ileri sürmekteydi. Bazili, payitahtın tahıl tedarik sistemini detaylı bir şekilde tasvir etmekteydi. Bu noktada aracıların güçlerini kötüye kullanımları, bölgeler için ağır bir vergi yükümlülüğüne ve bütün imparatorlukta tarım için adeta bir ülsere dönüşmekteydi. Hristiyanların içinde bulunduğu ağır koşulları ise Bazili, tahıl vergisiyle açıklamaktaydı. Osmanlı'da köylülüğün çöküşünün asıl sebebinin tarım sisteminden kaynaklandığını düşünmüyordu. Payitahttan uzaktaki eyaletlerde göze çarpan yoksulluk ve sefalet tablosu, İstanbul'un civarında pek gözükmüyordu. Ona göre halkın üzerinde yüzyıllardır sistematik olarak devam eden baskı, isyan ve kaos dönemlerinin fırtınasına göre daha hafiflemiş

118 Bazili, s. 372.

119 İstanbul'daki Belgrad ve İstanbul'un Rumeli periferisi hakkında bkz. Bazili, s. 374-377.

durumdadır. Sovyet yazarlarına göre Bazili'nin gözlemlerinde, Osmanlı'yı ziyaret eden yabancıların her birinin dikkati öncelikle korkutucu düşüncelerle despotizme çekiliyordu. Yunan isyanı yıllarının sebep olduğu olağanüstü baskı döneminin hafiflediği İstanbul'da bilhassa bu hususi dikkat çekmektedir. Daha önceki seyyahların okuyucularında bıraktığı bu izlenimin artık pek geçerli olmadığı anlaşılmaktadır. Bazili'nin gözlemlediği İstanbul, daha önceki seyyahların sunduğu ve özellikle gayrimüslimler üzerinde hissedilen despotizm resmine pek uymamaktadır. Dünyanın herhangi bir yerinde insanların Osmanlı'dakilerden daha hafif vergiler ödediklerini ileri sürmek zordur. Bazili, bazı Batılı seyahatnamelerde ve hatta ilmî çalışmalarda yer alan bazı abartılı tasvir ve argümanları eleştirir. Dantsig'in de değindiği üzere Bazili'nin kendisi henüz kitabının girişinde, Türkiye ve İstanbul hakkında kaleme alınmış birçok safsatanın eleştirel bir gözle ele alınması gerektiğini vurguladığını bilhassa bir daha hatırlatmak gerekmektedir. Bu noktada Bazili'nin, 1830'larda Senkovskiy gibi bazı Rus Ottomanistlerde başlayan ve bir bakıma proto-oryantalist eleştiri olarak görülmesi gereken bir bakış açısına sahip olduğunu, Türkleri doğrudan doğruya kendi kaynaklarından tanımak gerektiğini ileri süren perspektife yaklaştığını görmek mümkün olsa da İstanbul tasvirlerinde, "egzotik doğu" paradigmasından bütünüyle kaçabildiğini ileri sürmek imkânsızdır. Hafızasında çocukluğundan kalan izlerin Rus edebiyat çevrelerindeki "egzotik doğu" kampanyasıyla buluşmasının sonuçlarına yer yer rastlamak mümkündür. Sonuç olarak bazı Sovyet şarkiyatçılar, Bazili'nin İstanbul'un tarihi üzerine geniş bir yelpazeyi içeren çalışmasının, 1832-1833'te Şark'ı ziyaret eden Lamartin'in çalışmalarının aksine, dinî-mistik bir ruh hâlinden ve birçok kurgudan biraz daha kaçabildiğini ileri sürerler.[120]

Burada oldukça kısıtlı bir şekilde yer verilen Bazili'nin İstanbul tasvirleri arasında en ilginç konulardan birisi şüphesiz kütüphanelerdi. "İstanbul kütüphaneleri hakkında ilim dünyasında birçok güftügû dolaşır" diyen Bazili, Avrupa'nın ilgisini cezbeden şeyin Türkçe kitap depoları olmadığını, fakat imparatorluk yani Bizans döneminden kalan kitaplar olduğunu belirtir. Bazili bu antik kitapların akıbeti

120 Dantsig, *Blijniy Vostok…*, *s.* 178-179. Tarım ile ilgli gözlemleri için bkz. Bazili, s. 379-401.

hakkındaki dedikodular yerine, *kitabhâne*lerden bahsetmeyi tercih eder. "Bütün Müslüman toplumlarda ilim, dinin ayrılmaz bir parçasıdır zirâ mektepleri, medreseleri (*akademiya*) ve kütüphaneleri genellikle ibadethanelerindedir veyahut onların müştemilâtını teşkil eder."[121] İstanbul camilerinin hanedan mensupları yahut seçkin kişiler tarafından yaptırıldığı bilinmektedir ve bu camiler yapılırken bunlara bağlı olarak imarathâneler (*bogadelnya*), mektepler, darüşşifalar da yapılırdı. İşte kütüphaneler de bunlardan birisiydi ve okumayı seven bütün Müslümanlara açıktı. Bazili, Osmanlı'da yükseköğretimin en önemli merhalesi olarak gördüğü Süleymaniye'yi bu noktada "Şark'ın ilk akademisi" olarak adlandımaktan çekinmemekteydi.[122] Bazili, başka konularda da olduğu üzere bu konuda da kendisinden önceki bazı Osmanlı tarihçilerine müracaat eder ve D'Ohsson'un İstanbul'da otuzbeş adet halk kütüphanesi olduğuna dâir verdiği bilgiyi aktarır. Lâkin bunlardan bir kısmının yangınlardan dolayı kendi zamanına muhtemelen kalmadığını belirtir. Diğer bir kısmı ise yeterli fonlar temin edilemediğinden dolayı kamuya kapatılmıştır. Kurucuların bağışlarıyla teşekkül edip, Osmanlı bibliyofillerinin kitaplarıyla zenginleşen bu kütüphanelere, halktan gelen Kuran elyazmaları da eklenerek büyüyordu. Bu kütüphanelerin kuruluş sürecinde vakıflardan da kitap devredilebilmekteydi. Vakıflar, kütüphanecilerin de ücretlerini karşılamaktaydı, ancak zamanla kütüphaneci bulmakta yaşanan zorluklar, kütüphanelerin kapanmasında etkili olmaktaydı. Süleymaniye, Beyazid, Nurosmaniye, Selimiye, Fatih, Eyüp, Ayasofya gibi camilerin bir dönem zengin kütüphanelerinden bahsederken Bazili, yine D'Ohsson'a atıf vermeyi ihmal etmez. Lâkin bu kütüphanleri ziyaret etmek, camilerin külliyesi içinde yer almalarından dolayı çok güçtü ve hatta cami içinden geçilmesi gerekiyorsa yabancıları yasak dahi olabiliyordu. Hatta birçok insan Ayasofya'nın kütüphanesinin de camiye dönüştürüldüğünde birçok elyazmasının bulunduğuna inanmaktaydı. Ancak sonra müslüman inancı, bir cami kütüphanesinde Hristiyanlığa ait bir kitaba müsaade etmediğinden bu kütüphanede Yunanca hiçbir elyazmasına rastlanmadı. İstanbul'da cami kütüphaneleri dışındaki kütüphaneleri de anlatan Bazili, bunlar arasında 1779'da Sultan Abdülhamid tarafından kurulan Hamidiye

121 Bazili, s. 434.

122 Bazili, s. 433.

kütüphanesine saraydan Arapça, Farsça, Türkçe olmak üzere birçok elyazması eserin naklediğini ifade eder. Diğer yandan Halet Efendi kütüphanesi gibi halka açık olmayan kütüphaneleri de eserine dâhil etmiştir; Halet Efendi kütüphanesinde yalnızca Mevlevi dervişler çalışırdı. Ragıp Paşa kütüphanesi de Hamidiye kütüphanesi gibi hoş bir mimariye sahipti. Bazili, özellikle pirinç ve ahşap oymacılığına dikkat çekmekteydi. İstanbul kütüphanelerin çalışma düzenleri, atmosferi ve muhtevâsı gibi Bazili'nin bahsettiği konular, Rus şarkyatçılar için bir rehber olarak dahi düşünülebilir.[123]

Sonuç Yerine

Bazili'nin İstanbul yazıları, şarkiyatçılık ile şarkbilim arasındaki ince sınırı teşkil etmekteydi. İstanbul ve Boğazın coğrafyasından tarihine, ikliminden toplumuna, iktisadiyatından kültürüne, askerî savunmasından ticaretine birçok boyutu, birbiriyle ilişkilendirilmiş ancak yer yer dağınık bir şekilde, altın çağının eşiğindeki Rus edebiyatının sunduğu imkânlarla okuyucuyu Şark'a davet ediyordu. Bazili'nin İstanbul izlenimleri, yalnızca bir seyahat edebiyatı metni olarak okunamazdı; aynı zamanda nostaljik olduğu kadar tarihsel bir gözlem ve tetkik olarak da okunmalıydı. Bazili'yi Lamartin gibi çağdaşı Avrupalı oryantalistlerden ayıran hususların başında, onun şark ve Osmanlı dünyası ile arasındaki ontolojik bağ olduğu unutulmamalıydı. Üstelik onun İstanbul üzerinden sunduğu Şark dünyası, yalnızca İslâmiyet'i değil, antik medeniyetleri ve Hristiyanlığı da temsil etmekteydi. İstanbul üzerine kaleme aldığı her iki kitapta da Bazili'nin kendi ulusal bilinci, şehrin Doğu Romalı ve Hristiyanlık mirasının geçtiği pasajlarda dışavurdu. Bazili, çağdaşlarının birçoğundan daha fazla Osmanlı üzerine okumuş olmalıydı. Her ne kadar d'Ohsson'dan çok fazla etkilenmesi eleştirilere neden olsa da yerel kaynakları da ihmâl etmedi.

123 Bazili, s. 434-438.